

บทที่ 3

บทบาทของอุละมาอ์

3.1 บทบาทและหน้าที่ของอุละมาอ์

3.1.1 อุละมาอ์ในฐานะผู้สืบทอดภารกิจของท่านนบี

อุละมาอ์ หมายถึง ผู้รู้หรือผู้มีความรู้ คำว่า อุละมาอ์ เป็นคำพหูพจน์ของคำภาษาอาหรับ “อาลิม”

อุละมาอ์ คือ ผู้สืบทอดภารกิจของท่านนบี ดังอัล-หะดีษ

(إن العلماء ورثة الأنبياء)

ความว่า : “อุละมาอ์คือผู้ที่ได้รับมรดกจากบรรดานบี”

(บันทึกโดยอบูดาวูด : (3641) อัดดีรมิซีย์ : (2682) อัลอัลบานีย์ ในเศาะเหียะห์ ออบูดาวูด : (2641) หะดีษเศาะเหียะห์)

ความประสงค์ของท่านนบีก็คือต้องการให้บรรดาอุละมาอ์สืบทอดภารกิจของท่าน โดยการนำเอาศีลธรรมมายังมนุษย์ มิใช่เป็นตัวแทนในเรื่องตำแหน่งนบี อุละมาอ์ต้องเผยแพร่ความจริง เชิญชวนมนุษยชาติมาสู่หนทางที่เที่ยงธรรม ต่อต้านพฤติกรรมผิดๆ บรรดานบีเป็นผู้นำและเป็นผู้ชักเถลาให้ประชาชาติเดินทางไปสู่ศีลธรรม ภารกิจหน้าที่เหล่านี้เองที่ถูกมอบหมายให้บรรดาอุละมาอ์เป็นผู้สืบทอดต่อไป (Umar Hasyim 1980: 14)

ในพระมหาคัมภีร์พระมหาคัมภีร์อัล-กรุอาน อัลลอฮ์ สุบฮานะฮูวะตะอะลาได้ตรัสถึงคำว่า “อุละมาอ์” ในสุเราะฮ์ ฟาฏีร อายะฮ์ 28

﴿ وَمِنَ النَّاسِ وَالْدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ، كَذَلِكَ ۗ

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

ความว่า “และในหมู่มนุษย์ และสัตว์ และปศุสัตว์ก็มีหลากหลายสี เช่นเดียวกัน แท้จริง บรรดาผู้ที่มีความรู้จากปวงบ่าวของพระองค์ท่านนั้นที่ เกรงกลัวอัลลอฮ์ แท้จริง อัลลอฮ์นั้นเป็นผู้ทรงอำนาจ ผู้ทรงอภัยเสมอ”

อุละมาอ์ หมายถึง นักวิชาการมุสลิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับศาสนา อิสลาม บรรดาอุละมาอ์เริ่มมีบทบาทใน โลกอิสลามตั้งแต่สมัยแรกของประวัติศาสตร์อิสลาม ความ รุ่งโรจน์หรือถดถอยของพัฒนาการด้านภารกิจของอุละมาอ์มีเฉพาะเจาะจงในด้านวิชาการศาสนา อย่างเดียว ในโลกอิสลามมีคำเรียกขานว่า “อุละมาอ์อัลกีมียะฮฺ (ปราชญ์ด้านเคมี) อุละมาอ์อัตตารีค (นักประวัติศาสตร์) อุละมาอ์อัลอิจญ์ติมาอียฺ (ปราชญ์ด้านสังคม)”

คำว่า “อุละมาอ์” เป็นศัพท์ที่มีความหมายโค้งคังในสังคมมุสลิมแถบเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทยจะเรียกอุละมาอ์ว่า ครูวันฉูหรือบาอ ใน ภาษาไทยจะเรียกว่า “โต๊ะครู” (Abdullah Hayeesaid, 1997 :17)

ประเภทของอุละมาอ์

อุละมาอ์ที่แท้จริงคืออุละมาอ์ที่ปฏิบัติตนตามท่านนบีมุหัมมัดคืออัลลลอฮ์ อะลยฮิวะสลัลม์ อย่างไรก็ตามยังมีอุละมาอ์ที่ไม่ได้สืบทอดและปฏิบัติตนตามแบบฉบับท่านนบี อุละมาอ์เหล่านี้เรียกว่า อุละมาอ์อุช-ชู หมายถึง อุละมาอ์ที่ปฏิบัติตนเลวทราม ดังเช่น อัล-หะดีษ

(ويل لا متي من علماء السوء)

ความว่า : “จะเกิดภัยพิบัติแก่ประชาชาติของฉันจากพฤติกรรมของ อุละมาอ์อุช-ชู (เลวทราม)” (บันทึกโดยอัลอัลบานีย์ (6139) ในญอฮีฟ อัลญามิอ)

อุละมาอ์อุช-ชูแบ่งเป็นประเภทดังนี้

1. อุละมาอ์ที่ให้คำฟัตวา (วินิจฉัย) ผิดพลาด
2. อุละมาอ์ที่ปลุกฝังแนวคิดคลั่งไคล้
3. อุละมาอ์ที่กระจ่ายการใส่ร้ายป้ายสี
4. อุละมาอ์ประจบสอพลอ
5. อุละมาอ์ไร้คุณธรรม
6. อุละมาอ์ที่ไร้จุดยืนยอมนำหายนะสู่ประชาชาติและศาสนา

(Umar Hasyim, 1980 : หน้าสารบัญ)

หน้าที่ของอุละมาอ

อุละมาอ ตามความหมายของอัล-หะดีษ คือ ผู้สืบทอดภารกิจของท่านนบี ภารกิจที่ดำเนินการนั้นคือ การนำคำสั่งสอนจากศาสนบัญญัติของพระผู้เป็นเจ้าและภารกิจการต่อสู้ของท่านนบีไปเผยแผ่สู่มุสลิมชาติเพื่อการดำรงไว้ซึ่งสังคมคุณธรรม สอดคล้องกับความหมายของอัล-หะดีษที่กล่าวว่า

(العلماء امناء الله على خلقه)

ความว่า : “อุละมาอ คือ ผู้ได้รับมอบหมายจากอัลลอฮ์ให้รับผิดชอบต่อสรรพสิ่ง” (บันทึกโดยอัลอัลบานีย์ (3884) ในฎอฮ์ฟีอัลญามิอ)

หน้าที่ของอุละมาอในการปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับที่ได้เป็นผู้สืบทอดภารกิจของท่านนบีนั้น จากทัศนะของ Qurasy Shihab (อ้างถึงใน Abdullah Hayeesaid, 1997 : 19) มี 4 ประการ ดังนี้

1. ทำหน้าที่เผยแพร่ (Tabligh) คำสั่งสอนที่เหมาะสมกับคำบัญชาของอัลลอฮ์ ความว่า “เราะฮ์ลุเอัย จงประกาศสิ่งที่ถูกประทานลงมาแก่เจ้าจากพระเจ้าของเจ้า” สูเราะฮ์ อัล-มาอิดะฮ์ อายะฮ์ 67
2. ทำหน้าที่อธิบายคำสอนตามอายะฮ์พระมหาคำภีร์อัล-กรูอานความว่า “และเราได้ให้พระมหาคำภีร์อัล-กรูอานแก่เจ้า เพื่อเจ้าจะได้ชี้แจง(ให้กระจ่าง) แก่มุสลิมซึ่งสิ่งที่ได้ถูกประทานมาแก่พวกเขา” สูเราะฮ์ (อันนะหฺลุ : 44)
3. ทำหน้าที่ตัดสินคดีความหรือปัญหาขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมตามอายะฮ์พระมหาคำภีร์อัล-กรูอานความว่า “และหากปรากฏว่าพวกเจ้าอยู่ในความเคลงใจใดๆ จากสิ่งที่เราได้ให้ลงมาแก่ป่าวของเราแล้ว ก็จงนำสิ่งมาสูเราะฮ์หนึ่งซึ่งสิ่งนั้น และจงเชิญผู้ที่อยู่ในหมู่พวกเจ้า อื่นจากอัลลอฮ์หากพวกเจ้าเป็นผู้พูดจริง” สูเราะฮ์ (อัล-บะเกาะเราะฮ์ : 23)
4. ทำหน้าที่เป็นแบบอย่างด้านพฤติกรรมดังอัล-หะดีษ

(عن قتادة، قال : سألت عائشة عن خلق رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقالت : كان خلقه القرآن، تقول : كما هو في القرآن)

ความว่า : “มารยาทของท่านนบีคืออัล-กรูอาน” (บันทึกโดยอัลอัลบานีย์ (4811) ในเศาะเหียะห์ อัลญามิอ)

อีกทัศนะหนึ่งจาก Horokoshi (อ้างถึงใน Abdullah Hayeesaid, 1997:20) กล่าวถึงหน้าที่ของอุละมาอ์อีก 3 ประการคือ

1. ทำหน้าที่เป็นผู้นำของมัซยิดและมัคเราะฮะฮะฮุ (สถาบันปอเนาะ)
2. ทำหน้าที่ประสิทธิประสาทวิชาความรู้และอบรมด้านการศึกษา
3. เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายอิสลาม

นอกจากนั้นอัปคูลกอติร อัล-ญาลานีย์ (อ้างถึงใน Abdullah Hayeesaid, 1997:20) ยังได้กล่าวในตำราของท่านถึงหน้าที่ของอุละมาอ์ว่า มีหน้าที่และความรับผิดชอบ ดังนี้

1. คอะวะฮะฮุ (เชิญชวน) เพื่อดำรงไว้ซึ่งอัล-อิสลามและสร้างผู้สืบทอดภารกิจอิสลาม
2. เสริมสร้างสมาคมและชมรมเพื่อกำหนด หน้าที่รับผิดชอบต่อสมาชิก
3. วิเคราะห์กระบวนการพัฒนาอิสลาม
4. อนุรักษ์ พื้นฟู ศาสนาอิสลาม และประชาชาติมุสลิม

3.1.2 อุละมาอ์กับภาวะความเป็นผู้นำทางสังคม

จะปฏิเสธไม่ได้เลยว่าอุละมาอ์เป็นผู้มีอิทธิพลทางความคิดของมนุษย์หรือประชาคมมุสลิม อุละมาอ์เป็นผู้มีภาวะผู้นำทางสังคมในการกำหนดทิศทางและความคิดของสังคมมุสลิมเพื่อเป็นแบบอย่างในวิถีชีวิต อุละมาอ์มีอิทธิพลสูงส่งในการชี้นำสังคม คำพูดและพฤติกรรมของอุละมาอ์จะเป็นแบบอย่างที่ประชาชาติมุสลิมยึดถือและปฏิบัติตาม ฉะนั้นบทบาทในการเป็นผู้นำทางสังคมจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

ประชาชนที่มีความรักและเคารพนับถือต่ออุละมาอ์ จะแก้ปัญหาชีวิตที่เกิดขึ้นในสถานการณ์หน้าสิ่วหน้าขวาน โดยทำตามจุดยืนและทำที่ตามแบบอย่างที่ได้เรียนรู้จากอุละมาอ์

การตัดสินใจขัดแย้งทางความเชื่อ ตามหลักศาสนา ประชาชาติมุสลิมจะเชื่อฟังและปฏิบัติในสิ่งที่บรรดาอุละมาอ์ฟัตวา (ตัดสิน)

จึงไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า หน้าที่ความรับผิดชอบในการพัฒนาจิตใจและความคิดของประชาชาติมุสลิมนั้น เป็นหน้าที่หลักของอุละมาอ์ ที่จะกำหนดทิศทางการดำรงตนของประชาชาติมุสลิมให้สอดคล้องกับศาสนบัญญัติของอัลลอฮ์ สุบฮานะฮูวะตะอาลา ทุกปัจเจกชนในสังคมมุสลิมจะต้องปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดทั้งรูปธรรมและนามธรรม ความสำเร็จในการสร้างสมาชิกของสังคมตามครรลองอิสลามอย่างแท้จริงภายใต้การชี้นำของอุละมาอ์จึงทำให้เกิดระบบ

สังคมอิสลามในการดำรงชีวิตอย่างแท้จริง มนุษย์จะมีเอกลักษณ์การดำเนินชีวิตเป็นของตนเองตามความประสงค์ของอัลลอฮ์ (Umar Hasyim 1979 : 146-147)

Horokoshi (อ้างถึงใน Abdullah Hayeesaid,1997:21) ได้กล่าวในหนังสือของท่านว่า “ตลอดระยะเวลาในประวัติศาสตร์ อุละมาอ์จะเผยแผ่ศาสนาอิสลามมาด้วยความรับผิดชอบ เผยแผ่วิถีอิสลามให้แก่ผู้นับถืออิสลามมาก่อนที่จะเข้ารับผิดชอบต่อการศึกษาในมัคฺเราะฮะฮ์ (โรงเรียน) และดำรงตำแหน่งในฐานะผู้เชี่ยวชาญการอธิบายพระมหาคำภีร์อัล-กรุอานและ อัล-หะดีษ อีกทั้งยังมีบทบาทเป็นผู้นำทางสังคมและการเมือง

3.2 อุละมาอ์ปตานีกับการเผยแผ่อิสลามในแหลมมลายู

จากหนังสือประวัติศาสตร์กัลันตัน ได้บันทึกว่า ใน พ.ศ.1693/ค.ศ.1150 มีนักเผยแผ่ศาสนาอิสลามจากปตานีโบราณ (ราชอาณาจักรลังกาสุกะ) ไปเผยแผ่ศาสนาอิสลามที่กัลันตัน ตรังกานู และปาหัง (Dusuki Hj.Ahmad,1976 : 521)

ระยะเวลากว่า 8 ศตวรรษ (พ.ศ.1693-2550) ที่บทบาทของอุละมาอ์ในอดีตได้สร้างผลงานให้กับประชาชาติมุสลิมในแหลมมลายูไว้มากมาย ซึ่งในบทนี้ผู้วิจัยจะเน้นเฉพาะบทความที่เกี่ยวข้องกับยุคแรกเริ่มของสถาบันปอเนาะในปตานีดารุสสลาม

3.2.1 ยุคแรกเริ่มของสถาบันปอเนาะ (รูปแบบของการจัดการศึกษาในยุคต้นของปตานีดารุสสลาม)

ปตานีเป็นแหล่งบุกเบิกสถาบันการศึกษาแบบปอเนาะเป็นแห่งแรกในเอเชียอาคเนย์ ด้วยจิตสำนึกที่เกิดขึ้นจากบรรดาปัญญาชนมุสลิมหรืออุละมาอ์ ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวด้านการศึกษา โดยเฉพาะด้านการเขียนภาษามลายูที่ยืมพยัญชนะภาษาอาหรับและเปอร์เซีย การเริ่มต้นนับถือศาสนาอิสลามทำให้เกิดความก้าวหน้าด้านอารยธรรมการเรียนรู้ การถ่ายทอดด้านวิชาการ โดยเฉพาะการเรียนการสอนวิชาฟิรฎูฮีนและฟิรฎูกีฟายะฮ์ การเรียนรู้ได้เริ่มขึ้นจากสำนักพระราชวัง ตั้งแต่สมัยที่สุลต่านอิสมาอิล ชะฮ์ เริ่มนับถือศาสนาอิสลาม โดยพระองค์ได้แต่งตั้งชายคุดะฮิด อัล-บาซีซา เป็นที่ปรึกษาและผู้สอนศาสนาในพระราชวังกรือเซะ จากนั้นการเรียนการสอนได้ขยายไปยังหมู่บ้านต่างๆ เช่น ที่สุเหร่า บาลัย มัคเราะฮะฮ์และมัสยิด (Mohd. Zamberi A. Malek, 1994 : 51)

ประวัติการเกิดขึ้นครั้งแรกของปอเนาะนั้นได้เริ่มต้นเมื่อครั้งที่อิสลามได้เข้ามาสู่แหลมมลายู โดยเฉพาะในปัตตานีซึ่งเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่ศาสนาอิสลามที่เก่าแก่ในเอเชียอาคเนย์ ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าสถาบันปอเนาะที่เกิดขึ้นทั่วไปในเอเชียอาคเนย์นั้นเริ่มต้นที่ปัตตานี บรรดาอุละมาอู ปัตตานีเริ่มดำเนินการเรียนการสอน อบรมลูกศิษย์ด้วยระบบปอเนาะตั้งแต่ปีคริสต์ศตวรรษที่ 12 (Mohd. Zamberi A. Malek, 1994 : 93-94)

คำว่าปอเนาะเป็นภาษามลายูซึ่งยืมมาจากภาษาอาหรับที่เรียกว่า “ฟุนดุก” คำว่า funduk, foundouk, fondok, funduck จากพจนานุกรม Webster’s New International Dictionary of The English Language ได้กล่าวว่า คำ “Funduk” ที่ใช้ในภาษาอาหรับนั้นเดิมทีชาวอาหรับยืมมาจากภาษากรีกโบราณ ที่เรียกว่า “pandukos” หมายถึง การได้รับทุกสิ่งทุกอย่าง และอีกความหมายหนึ่ง หมายถึง โรงแรม (ที่พักชั่วคราว) (William Allan, 1953 : 981)

สถาบันปอเนาะในยุคแรกของราชอาณาจักรปัตตานีดารุสสลาม

ปอเนาะกัวลาบือเกาะฮือคือปอเนาะแห่งแรกของราชอาณาจักรปัตตานีดารุสสลาม

ภายหลังที่พญาตุนักพา ได้กล่าวปฏิญาณตนเป็นมุสลิม โดยซัยคุสะฮิด หรือ โต๊ะปาไซ แล้ว พระองค์ได้รับพระนามมุสลิมว่า สุลต่านอิสมาอีล ชะฮู ซิลตุลลอฮฺฟีลอาลัม จากนั้นมีนักเผยแผ่ศาสนาอิสลามจากสะฎอเราะเมาตุ ประเทศเยเมน ชื่อซัยคุฮุฆมาน อัล-ยามานีย์ เดินทางเข้ามาค้าขายและเผยแผ่ศาสนาอิสลาม โดยทำการค้าขายที่ปากแม่น้ำปัตตานีดารุสสลาม (บานุสสลาม) ซัยคุฮุฆมาน อัล-ยามานีย์ มีบุตร 3 คน บุตร 1 ใน 3 คนของซัยคุฮุฆมานได้เปิดทำการสอนเป็นสถาบันปอเนาะชื่อปอเนาะกัวลาบือเกาะฮือขึ้นในบริเวณปากแม่น้ำกัวลาบือเกาะฮือ (ปากแม่น้ำปัตตานีในปัจจุบัน) เมื่อประมาณ 500 ปีที่แล้ว ปอเนาะแห่งนี้ถือเป็นปอเนาะแห่งแรกของราชอาณาจักรปัตตานีดารุสสลาม (Hj. Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 1990 : 23)

การศึกษาศาสนาอิสลามในแหลมมลายูในอดีตนั้นใช้วิธีการเรียนการสอนแบบปอเนาะซึ่งรับแบบอย่างจากราชาอาณาจักรปัตตานี โดยสภาพความเป็นจริงแล้วสังคมมลายูในแหลมมลายูส่วนใหญ่ยังคงพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ การศึกษา สังคม แต่ชาวมลายูก็ยังคงมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์สถาบันการศึกษาแบบดั้งเดิมที่สืบสานมรดกของชาติตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ บ้านเรือนสุเหร่าและมัสยิดกลายเป็นสถานที่เรียนพระมหาคำภีร์อัล-กรุอานและชาวมลายูยังนิยมส่งบุตรหลานเพื่อไปศึกษาวิชาศาสนาในระดับสูงในต่างประเทศ เช่น ปัตตานี มหานครมักกะฮฺ และอียิปต์ เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วก็กลับมาเปิดสถาบันการศึกษาในบ้านเมืองของตนเองและเรียกสถาบันดังกล่าวว่าปอเนาะ สถาบันปอเนาะจะสอนวิชาการศาสนาชั้นสูงที่ใช้ตำราเรียนจากกิตาบบอาหรับและกิตาบบญากปัตตานี (Abdullah Ishak, 1990 : 146,171-172)

ปอเนาะกรือเซะเปิดโดยซัยคุเซาะฟียุดดีน อัล-อับบาส (Siti Hawa Hj.Salleh, 1992 : 10), ปอเนาะซื่อมือตาเปิดโดยโต๊ะเซอโมลา ซื่อเคิม คือ ซัยคุอับลุลเกาะฟูร์ (อดีตโต๊ะอิหม่าม มัสยิดซื่อมือตา, 2540) ปอเนาะบือนังกูเจ ซึ่งปึงลีมาฮังตูวะอะฮ์แม่ทัพของรัฐอิสลามมะละกา เคยมา ศึกษาวิชาตะเศาวฟูและวิชาการป้องกันตัวด้วยกริชที่หมู่บ้านบิงคังกูเจ เมื่อปี พ.ศ.2042/ค.ศ.1499 (นิกรอซีดีน บิน นิกวันฮูเซ็น, สัมภาษณ์วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2540)

ในปี พ.ศ.2103-2136/ค.ศ.1560-1593 มีการสร้างปอเนาะสะนอนญันญาร ปัจจุบันอยู่ที่ ต.สะนอน อ.ยะรัง จ.ปัตตานี โดยปึงลีมาพะกีฮ ลือบัย วันมูซอ ผู้แต่งตำราซอโรฟและมันติก (ตรรกวิทยา) อุละมาฮ์ท่านนี้เคยดำรงตำแหน่งแม่ทัพในรัชสมัยของกษัตริย์ฮีญา (พ.ศ.2127-2159 / ค.ศ.1584-1616) และ(อ้างในซีตีฮาวา ฮัจญีซออลิหุ, 1992 : 53-54) “ต่อมาในรัชสมัยของ ยังดีเปอรุดวัน อาลงยูนุส (พ.ศ.2269-2270/ค.ศ.1726-1727) ปกครองปัตตานี พระองค์ทรงพำนักที่ พระราชวังอาเขรลีละฮ์ บันดร์ ปตานี (ปัจจุบันอยู่หลังโรงเรียนศาสนูปถัมภ์ ม.2 ต.บานา อ.เมือง จ.ปัตตานี) ในยุคนี้อุละมาฮ์ต่างแดนหลายท่านเดินทางมาพำนักในปัตตานีเพื่อทำการสอนศาสนา อิสลามในปัตตานี ดังเช่น ซัยคุอับลุลอฮ์ จากเขรซาเล็ม ซึ่งท่านสืบเชื้อสายจากท่านนบีมุหัมมัด คือลัลลุลอฮ์อะลัยฮิอะสลัม เดินทางมาจากตรังกานูสู่ปัตตานี และฮัจญียูนุส อะลี ซึ่งเดิมเป็นชาว ปตานี ซัยคุอับลุลกอดีร์ เดิมเป็นชาวปัตตานีเช่นกัน และยังมีฮัจญีอับลุเราะฮ์มาน ซึ่งเป็นชาวชวา ทั้งหมดเดินทางมาจากมหานครมัคกะฮ์และได้แต่งงานกับสตรีชาวปัตตานี อีกท่านหนึ่งคือ พะกีฮ์ อับลุลมันนาน เดิมเป็นชาวมินังกะเบา ท่านผู้นี้แต่งงานกับชาวปยูคและบรรดาอุละมาฮ์ที่กล่าวมา ทั้งหมดได้เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้แก่ประชาชนปัตตานีให้ได้รับจักกฎหมายของอัลลฮ์ สุบหานะฮ์วะตะอะลาฮ์ซึ่งกล่าวไว้ในพระมหาคัมภีร์ พระมหาคัมภีร์อัล-กรุอาน จึงทำให้ประชาชนชาวปัตตานี ได้รับความสุขสบาย อุดมสมบูรณ์ภายใต้การปกครองตามหลักกฎหมายอิสลามและทำให้ชื่อเสียงของราชาแห่ง ปตานีโด่งดังไปทั่วทั้งภาคตะวันตกและตะวันออก”.

ในปี พ.ศ.2167/ค.ศ.1624 วันฮูเซ็น บิน สุลต่านซื่อมบ็อก จากหมู่บ้านสะนอน ปตานี (ปัจจุบันคือ ต.สะนอน อ.ยะรัง จ.ปัตตานี) ได้เดินทางไปสร้างปอเนาะและมัสยิดตะโลมะนาเาะ (ปัจจุบันอยู่ในอ.บาเจาะ จ.นราธิวาส) มุบีน เซฟเฟิร์ด อดีตผู้สำเร็จราชการของอังกฤษประจำ สหพันธรัฐมลายู ได้กล่าวถึงมัสยิดตะโลมะนาเาะ ว่า “หากอาคารมัสยิดหลังนี้พังทลาย ย่อมจะ นำมาซึ่งความสูญสลายของอาคารดั้งเดิมที่เต็มไปด้วยคุณค่าสูงยิ่งของสถาปัตยกรรมมลายูแท้” (อับลุลอฮ์ ลออแมน, 2547:8)

ปอเนาะตะโลมะนาเาะเป็นแหล่งผลิตอุละมาฮ์ และการเขียนพระมหาคัมภีร์พระ มหาคัมภีร์อัล-กรุอานที่วิจิตรงดงามเป็นอย่างยิ่ง โดยอับลุลอฮ์ ลออแมน (2532 : 19) กล่าวว่า “ยังมี อีกสิ่งหนึ่งที่ล้ำค่า ซึ่งหาได้ยากก็คือ คัมภีร์อัล-กรุอานที่เขียนด้วยลายมือ ซึ่งเป็นลายมือที่สวยงาม

มาก ไม่เพื่ออัล-กุรอานที่พิมพ์จากโรงพิมพ์ในปัจจุบัน กล่าวกันว่า วันสุเซนเป็นผู้เขียนเองหลายสิบเล่ม เพื่อแจกจ่ายไปที่ต่างๆ เพราะสมัยนั้นยังหาอัล-กุรอานฉบับพิมพ์ไม่ได้ จนท่านเองสามารถท่องจำอัล-กุรอานทั้งเล่มโดยไม่ต้องเปิดอัล-กุรอานดู บุตรชายของท่านที่ชื่ออัับดุลเราะหฺมาน ก็จำคัมภีร์อัล-กุรอานได้ทั้งหลายเล่ม โดยไม่ได้ท่องจำแต่อาศัยเขียน กล่าวกันว่า อัล-กุรอานเล่มที่อัับดุลเราะหฺมานเป็นผู้เขียนจะประณีตมาก มีการเขียนลวดลายต่างๆ อย่างสวยงาม อัล-กุรอานฉบับที่วันสุเซนเป็นผู้เขียนนั้น ทุกวรรค (อายะฮฺ) จะเขียนเป็นวงกลม แต่ฉบับที่อัับดุลเราะหฺมานเขียนนั้น ตอนท้ายของอายะฮฺจะวาดเป็นรูปดอกไม้ ทั้งสองพ่อลูกไม่ได้เขียนอัล-กุรอานอย่างเดียว แต่ยังเขียนหนังสืออื่นอีกหลายเล่ม ถ้าเปรียบเทียบกับสมัยปัจจุบัน ปอเนาะตะ โละมานะจึงเป็นแหล่งโรงพิมพ์ที่ผลิตพระมหาคัมภีร์ อัล-กุรอาน และกิตาบบัญญาวิได้อย่างมากมาย

“มีพระมหาคัมภีร์อัล-กุรอานฉบับเขียนหลายเล่มเก็บไว้แสดงที่ศูนย์อิสลามกรุง กัวลาลุมปูร์ ประเทศมาเลเซีย มีอยู่เล่มหนึ่งที่เก่าแก่กว่าเพื่อน คือ พระมหาคัมภีร์อัล-กุรอานจากปตานีซึ่งมีอายุประมาณ 350 ปี เป็นไปได้หรือไม่ที่พระมหาคัมภีร์อัล-กุรอานเล่มนั้นมาจากตะโละมานะ เพราะตามคำบอกเล่าของชาวบ้านตะโละมานะว่า วันสุเซนกับอัับดุลเราะหฺมาน (ลูกชาย) ได้เขียนพระมหาคัมภีร์อัล-กุรอานเป็นร้อยๆ เล่ม เพื่อแจกจ่ายตามที่ต่างๆ จนท่านทั้งสองจำพระมหาคัมภีร์อัล-กุรอานได้ทั้งเล่ม โดยไม่ต้องท่อง บุตรชายของวันสุเซนที่ชื่ออัับดุลกะรีม ซึ่งอพยพไปอยู่บ้านบูเกะบุงอ (อ.บึงอ) ก็เป็นคนจำพระมหาคัมภีร์อัล-กุรอานทั้งเล่มเช่นเดียวกัน การที่ทางมาเลเซียเขียนว่า พระมหาคัมภีร์อัล-กุรอานเล่มดังกล่าวมาจากปตานี แต่คำว่า “ปตานี” ของชาวมาเลเซียนั้นรวมถึงจังหวัดนราธิวาสและยะลาด้วย”

นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้ปรากฏชื่ออุละมาอฺในปตานีดารุสสลามที่ได้อุทิศตนทำการสอนศาสนาอิสลามและเผยแพร่ศาสนาในภูมิภาคนี้ อุละมาอฺเหล่านี้ได้รับการยอมรับว่าเป็นปราชญ์ เป็นนักคิด นักคอะฮฺวะฮฺ (เผยแพร่) เช่น ชัยคุเซาะฟียูคติน อัล-บาซีซา ชัยคุหมัมมัดสะอีด อัล-บาซีซา ชัยคุหมัมบ็อก และชัยคุอับลุมบีน ซึ่งท่านเหล่านี้เป็นผู้มีบทบาทด้านการให้การศึกษา ศาสนาและเผยแพร่อิสลามในยุคนั้น

ต่อมาเป็นยุคของนักเผยแพร่อิสลามจากปตานีมีอุละมาอฺที่มีชื่อเสียง เช่น ชัยคุพะกีร์ อะลี อัล-มัลบารี ชัยคุอะลี ฟีเกีย อัล-พะฎอนียฺ และชัยคุอับลุมบีน อัล-พะฎอนียฺ (Mohd. Zamberi A. Malek, 1994 : 94)

3.2.2 บทบาทสถาบันอุละมาอ์ของปัตตานี ในอดีต

การที่ปัตตานีได้กลายเป็นแหล่งกำเนิดสถาบันการศึกษาปอเนาะ และ ตามที่ A. Teeuw and D.K. Wyatt ได้กล่าวในสื่อกายปัตตานี เล่ม 1 (1970:4) ว่า ราชอาณาจักรมลายูปัตตานี ในอดีตเป็นอยู่อารยธรรม และศูนย์กลางการศึกษา ในภูมิภาคเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้นั้น นับเป็นปรากฏการณ์ที่ได้วิวัฒนาการ ด้านการศึกษาอิสลามตามระบบปอเนาะดั้งเดิม ที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันนี้

ลักษณะเด่นที่เป็นเอกลักษณ์ของปัตตานีदारุสสลามในอดีตจนถึงปัจจุบันมี 3 ประการ คือ อุลามะอ์ กิตาบญาวีและสถาบันปอเนาะแบบดั้งเดิม จุดเด่นของการศึกษาระบบปอเนาะดั้งเดิมก็มี วิธีการที่เรียกว่า "หะลาเกาะห์" อันหมายถึงการจัดให้นักศึกษา (โตะปาเก) ได้นั่งรวมกันในลักษณะวงกลมในระหว่างที่มีการจัดการเรียนรู้ต่อหน้า โตะครูพร้อมกับการอ่านตำราคลาสสิก ที่เป็นทั้งภาษาอาหรับและภาษามลายู (อักษรญาวี)

บรรดานักเผยแพร่ศาสนาอิสลามยุคแรกก็นำอิสลามมาจาก ฮาดถูรอมูต (ประเทศเยเมน) นั้นได้นำหลักความเชื่อ (Akidah) มัชฮับ ซาฟีอีย์และแนวทาง อัชชุนนะห์ วัล-ญามาอะห์ มาปักธงในแผ่นดินปัตตานีโดยเฉพาะและส่วนใหญ่ของโลกมลายู เพราะฉะนั้นเป็นหน้าที่รับผิดชอบของเหล่าอุละมาอ์ปัตตานีที่ต้องทำหน้าที่ตะเล็ม (สอน)และดะวะห์ (เผยแพร่) อัล-อิสลามให้กับประชาชนในภูมิภาคนี้ หากจะกล่าวโดยสรุปก็คือ อุละมาอ์และสถาบัน ปอเนาะแบบดั้งเดิม เป็นป้อมปราการที่เข้มแข็งในการพิทักษ์ อากิดะห์ และ อัช-ซุนนะฮ์ วัล-ญามาอะฮ์

เมื่อซัยคุซอฟียุคดิน อัล-อับบาซ ได้ทำการเปิดปอเนาะใกล้กับพระราชวังกรือเซะ (ดู Siti Hawa Haji Sallah, 1992:10) อิบนิซัยคุอูมานก็เปิดปอเนาะที่กัวลาบือเกาะห์ (ปากแม่น้ำปัตตานี) (Hj.Wan.Mohd. Shaghir Abdullah,1990:23) และซัยคุวันมุฮัมมัดซอและห์ อัล-ลือแหมะฮ์ตีเปิดปอเนาะที่เมืองลือแหมะฮ์ การเวลาที่ผ่านมาถึงปัจจุบัน ประมาณ 500 ปี ทำให้ปัตตานี เป็นต้นแบบ อุละมาอ์ และแผ่นดินอุละมาอ์ (Ardul Ulama')

รายชื่อต่างๆ ของอุละมาอ์ปัตตานี ที่พ่วงท้ายด้วยคำว่า อัล-ฟะฎอนีย์ (al-Fatani) บ่งบอกถึงที่มาของมาตุภูมิที่เป็นแหล่งกำเนิดของนักปราชญ์ด้านวิชาการอิสลาม (อัล-ฟะฎอนีย์ อันหมายถึง ณ ปัตตานี หรือ จากปัตตานี) หากเราศึกษาค้นคว้าตำรากิตาบญาวีหรือบางครั้งเรียกว่า "กิตาบญูนิง" (ตำราสี่เหลี่ยม เพราะส่วนใหญ่ใช้พิมพ์กับกระดาษสี่เหลี่ยม) ซึ่งอุละมาอ์ปัตตานี มีบทบาทในการเรียนตำราศาสนาอิสลามโดยใช้อักษรอาหรับ ซึ่งชาวปัตตานี ถือว่าเป็นพยัญชนะของอัล-กุรอาน และในที่สุดก็ได้ร่ำเรียนวิชาศาสนาผ่านกิตาบญาวีซึ่งเป็นกิตาบที่ใช้ภาษาเขียนของศาสนาอิสลาม สอดคล้องกับ ผศ.ดร.พีรยศ ราฮิมมูลา,2445 : 50-51 ที่กล่าวว่า

“ในฐานะอุละมาอ์ที่ยิ่งใหญ่และโดดเด่น ชัยคุวันอะหมัด มีบทบาทสำคัญในด้าน การสอน ด้านบรรณารักษ์ ด้านการแปลผลงานด้านศาสนา จากภาษาอาหรับเป็นภาษามลายู ท่านได้ แปลและเขียนผลงานทางราชการศาสนาจากภาษามลายูโดยใช้อักษรหรืออักษรญาวี เพื่อ เป็นผลประโยชน์ ของชาวมลายูมุสลิม ของปัตตานี เพราะประชาชนมลายูมุสลิมที่นี้พูดภาษามลายู และใช้พยัญชนะญาวีในการเขียนและสอนหนังสือ นอกจากนั้นชัยคุ วันอะหมัด ยังมีความประสงค์ จะอนุรักษ์ทั้งศาสนาอิสลามและเอกลักษณ์ความเป็นมลายูสำหรับชาวมลายูปัตตานีในภูมิภาค ปัตตานีโดยรวม หรืออีกนัยหนึ่งเพราะชาวมลายูปัตตานี ในภูมิภาคปัตตานีเข้าใจศาสนาอิสลาม ผ่านกิตาบบัญญาวี และเขาเหล่านั้น พิจารณาว่าอักษรญาวีเป็นตัวหนังสือศาสนา”

จากประวัติศาสตร์ในปัตตานี ทำให้เราพบว่าชัยคุ ซอฟียุคดิน อัล-อับบาซเป็น อุละมาอ์ปัตตานี ท่านแรกที่ได้เขียนตำราในวิชา ตำราที่เกี่ยวกับวิชาการแพทย์ Sia-Sia Berguna เขียนในภาษามลายูญาวี (Hj. Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 1995:2) Forum Ilmiah – Manuskrip Islam และประวัติศาสตร์ ตาริก (Tarikh Petani) โดยกิตาบบัญญาวี ชื่อ “ตาริก ปตานี” ท่านเขียนเป็นภาษา อาหรับต่อมา หลานของท่าน (คือ ชัยคุ ฟากิร วันอาลี บิน ชัยคุวันมุฮัมหมัด บิน ชัยคุ ซอฟียุคดิน) ได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามลายู อักษรญาวีประมาณ พ.ศ. 1624 ต่อมาชัยคุ คางูค บิน อับดุลลอฮ์ อัล-ฎอนีย์ ได้นำมาคัดลอกใหม่ โดยเพิ่มคำอธิบาย ในปี ฮิจเราะฮ์ศักราช 1228 ตรงกับ ค.ศ. 1813 (ดู Hj. Wan Mohd. Shaghir อับดุลลอฮ์ 1999:29) Penyebaran

ราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 อุละมาอ์ที่ ชื่อฟากิซ ลือบัย วันมุซา บินมุฮัมหมัด ซอและห์ อัล-ลือแมฮอฮ์ ได้มาเปิดปอเนาะที่ตะนะอญันญูร์และได้แต่งตำราที่ชื่อ ซอร์ฟและมันติก (วิชาตรรกะ) เขียนที่คาบอาหรับและมลายูใน ฮิจเราะฮ์ศักราช 1002 ตรงกับ ค.ศ. 1593 ชัยคุ ฟากิร ลือบัย วันมุซา ยังเขียนตำราที่ชื่อ อัล-ซาว่า ฟิลบายาน (Al-Sawa fil Bayan) อุละมาอ์ที่ร่วมสมัยกับท่านคือ ชัยคุ อับดุลมุบีน บิน ญัยลานี อัล-พะฎอนีย์ ชัยคุ อับดุลมุบีน ได้เขียนกิตาบเกี่ยวกับวิชา ตะซาวูฟ (อภิปรัชญา) แต่เขียนไม่ทันเสร็จ บุตรของท่านชื่อ ชัยคุ อับดุลเราะห์มาน พอเบาะ อัล-พะฎอนีย์ เป็นผู้เขียนต่อจนเสร็จสมบูรณ์ ปอเนาะพอเบาะที่เริ่มก่อตั้งโดย ชัยคุ อับดุลมุบีน อัล-ญาลีย์ และ สถานต่อโดยบุตรของท่าน คือชัยคุอับดุลเราะห์มาน และต่อมาได้สถานต่อโดย ชัยคุมุฮัมหมัดซอและห์ บิน ชัยคุอับดุลเราะห์มาน และทายาทคนสุดท้าย คือชัยคุอับดุลลอฮ์ บิน ชัยคุมุฮัมหมัดซอและห์

สำหรับชัยคุอับดุลเราะห์มาน บิน ชัยคุ อับดุลมุบีน ผู้นี้ได้รับการขนานนามว่า “Toknyang Waliyullah หรือ อีกนามหนึ่ง “โตะชัยคุ พอเบาะ” สำหรับทายาทคนสุดท้ายของ ปอเนาะพอเบาะที่ชื่อ ชัยคุ อับดุลลอฮ์ บิน ชัยคุมุฮัมหมัดซอและห์ เป็นเจ้าของผลงาน ตำรา Tanbih al-Ghalibin (เขียนอักษรญาวี) ใน ค.ศ. 1770 ปัจจุบัน ยังมีขายในท้องตลาดหนังสือในโลกมลายู

ทายาทผู้สืบทอดจาก ชัยคุอับลุมบิณ บิณ อัล-ญาลัษนี คือ ชัยคุอับลูเราะห์มาน (โต๊ะพอบะ) ต่อมา บุตรคือ ชัยคุมุหัมมัด ซอและห์ เป็นผู้สานต่อหลังจากนั้น ชัยคุอับลูลอฮฺ บิณ ชัยคุมุหัมมัดซอและห์ก็เป็นคนสุดท้ายที่สอนในปอเนาะพอบะ (พอบะ) อุละมาอ์ที่ยิ่งใหญ่ที่เรียนกับชัยคุอับลูเราะห์มานคือ ชัยคุดาอุด อัล-พะฎอนีย์ ชัยคุอับลูซซอหมัด อัล-ฟาเล็มบานี ชัยคุ อับลูเราะห์มาน บิณอับลูมาอรุฟ อัล-พะฎอนีย์ ชัยคุวันฮาซัน อิสฮาก อัล-ญาวี อัล-พะฎอนีย์ ชัยคุวันอาลี อิสฮาท อัล-พะฎอนีย์ ฯลฯ (Ahmad Fathy al-Fatani, 2002:13)

อะหมัดฟัตฮี อัล-พะฎอนีย์ ในหนังสือชื่อ อุละมาอ์ ใหญ่จากปัตตานี (Ulama Besar dari Patani), 2002:13-16 ได้เขียนถึงอุละมาอ์และปอเนาะปัตตานี คริสต์ศตวรรษที่ 16 ดังนี้

ประวัติอุละมาอ์ปัตตานี ภายหลังคริสต์ศตวรรษที่ 18 ได้เริ่มเห็นประกายและรัศมีของ อุละมาอ์ เกิดขึ้นที่ปอเนาะ พอบะทำให้มีชื่อเสียงขจรขจายทั่วทุกสารทิศ ปอเนาะแห่งนี้มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้วิชาการอิสลามในปัตตานี โดยเฉพาะวิชาหลักความเชื่อ (Aqidah) และวิชากฎหมาย (Fiqh) เท่านั้น แต่ยักรวมถึงตะชาวาฟ (อภิปรัชญา) และปฏิบัติธรรม Tarekat ศึกษาศาสตร์ของปอเนาะและถ่ายทอดวิชาความรู้ทั้งในปัตตานี และนอกภูมิภาคปัตตานี เช่น ตูวัน ฮาซัน บือซุด เป็ดปอเนาะที่บือซุด ตรังกานู ชัยคุอับลูซซอหมัด อัล-ฟาเล็มบานี สอนในมัสยิด อัล-หะรอหม มั๊กกะฮฺ ชัยคุอับลูกอดีร์ บุกิด บายัส เป็ดปอเนาะที่ตรังกานู ฯลฯ

ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทายาทรุ่นที่ 4 เชื้อสายฟาเกีย ลือบัยวันมุซา อัล-พะฎอนีย์ (ผู้ก่อตั้งปอเนาะสะนอญันญูร์ กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16) ชื่อของชัยคุวันมุสตาฟา โต๊ะบิณดิงดาโยที่ 1 เป็นผู้ก่อตั้งปอเนาะบิณดิงดาโย ในต้นศตวรรษที่ 19 และได้สานต่อโดยบุตรของท่าน คือชัยคุวันอับลูกอดีร์ หรือ โต๊ะบิณดิงดาโยที่ 2 หลังจากนั้นบรรดาลูกศิษย์ของโต๊ะบิณดิงดาโยที่ 2 ก็ได้ทำหน้าที่เปิดปอเนาะทั่วภูมิภาค ปัตตานี หลังจากที่เขาเหล่านั้นไปศึกษาวิชาการขั้นสูงที่นคร มั๊กกะฮฺ (รายชื่อศิษย์ของ โต๊ะบิณดิงดาโยที่ 2 กล่าวแล้วข้างต้น)

ภายหลังปี คริสต์ศตวรรษที่ 1930 หลังจากที่ปอเนาะบิณดิงดาโยยุติการเรียนการสอนบรรดาลูกศิษย์บิณดิงดาโยที่ 2 ก็ได้ เปิดปอเนาะขึ้นมากมายใน ปัตตานี หากจะนับกาลเวลาดังแต่ปี ค.ศ. 1930 จนถึงปีคริสต์ศตวรรษที่ 1990 อุละมาอ์ที่เปิดปอเนาะในช่วงนี้ถือว่าเป็นหลานศิษย์ของ โต๊ะบิณดิงดาโยที่ 2 ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างดังนี้ โต๊ะบืออิมิน (ศิษย์ของ โต๊ะเชอโมลาตูวอ) ฮัจญีอะหมัดปาลูวัน (ศิษย์ของปะจูเยห์ โต๊ะรายาฮัจญี) โต๊ะจือมา (ศิษย์ของ ฮัจญีอับลูรรอซิด บานา) ฮัจญีหะซัน เมาะ โงล (ศิษย์ โต๊ะจาเอาะ) โต๊ะคาลอ (ศิษย์และบุตรเขยปะจูเยห์ โต๊ะรายา

ฮัจญ์) ๓ วัน ชูร ฮัจญ์อับดุลละฎีฟ บิน ฮัจญ์ อับดุลลอฮ์ (โตะสแด¹ อ.บาเงาะ จ.นราธิวาส) ศิษย์ของ โตะกูฏ และ โตะเชอุมลา (โตะอาเยาะฮ์ มะ คูอ) ๓ วัน ชูร หะยีตุหลง (ศิษย์ฮัจญ์อับดุลรอซิด บานา) ฮัจญ์อับดุลมายิด อีบบน (ศิษย์และบุตรของโตะจาเอาะ), ฮัจญ์อะหมัด บิน อับดุลวาฮับ อัล-ฟูซานนี (ศิษย์ อับดุลรอซิด บานาและโตะจาเอาะ) ฮัจญ์ อิดริส โตะยง (ศิษย์ฮัจญ์อับดุลลอฮ์ บินคังกูเจ)

ก่อนจะเข้าปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 ปีตตานี ยังคงโดดเด่นในด้านการประติพิธิ ประสาทวิชาการศาสนาอิสลาม ผ่านระบบปอเนาะแบบดั้งเดิม ชื่อเสียงของอุละมาอ์ปีตตานี ชั้นแนวหน้าปรากฏขึ้นมากมายเช่น ฮัจญ์อับดุลลอฮ์ ปือแนกือบง (ศิษย์โตะบรีอิมินที่ 1) ฮัจญ์ อับดุลเราะห์มานบินอะหมัดปอเนาะพ้อมัง (ศิษย์โตะบรีอิมินและเมาะ โงล) ฮัจญ์อิสมายิล เชอเมอ ลา (ศิษย์โตะบรีอิมิน) ฮัจญ์วันมุห์มัด บิน วันอับดุลกอดีร (โตะครุ ฮัจญ์มะคาแม² นาประคู้) (ศิษย์ โตะนาฮูเบียราและ โตะเมาะ โงล) ฮัจญ์ฮูเซ็ง กือราซาอะ (ศิษย์โตะคาลอ และฮัจญ์ อะมัด อัลฟู ซานนี) ฮัจญ์อับดุลฮามิด น้ำบ่อ (ศิษย์โตะคาลอ) ๓ วัน ชูร บาบฮาฮัจญ์ฮูเซ็ง บิน อะหมัด อัล-กาลูบี ศิษย์และบุตรเขยโตะคาลอ อดีตประธานสภาอุละมาอ์ ฝะฎูอีนีย์ คารุสสลาม (Amir Jam'iyah Ulama' Fathani Darussalam)

บทบาทของอุละมาอ์ และสถาบันปอเนาะที่เริ่มตั้งแต่การก่อตั้งรัฐมลายูอิสลาม ปีตตานีคารุสสลามที่เกิดขึ้นในต้นคริสต์ศตวรรษ ที่ 15 จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นปรากฏการณ์ ที่ประวัติศาสตร์การเผยแผ่ศาสนาอิสลามและวิชาการอิสลามไม่เคยหยุดนิ่ง ในแผ่นดินคารุสสลาม แห่งนี้ ชื่อเสียงเรียงนามของบรรดาอุละมาอ์ปีตตานีที่พุ่งท่ายด้วยคำว่า อัล-ฝะฎูอีนีย์ คือการ ประกาศศักดิ์ศรีความซ้าวลของปีตตานี ในฐานะกระจะกเงาและระเบียบแห่งมักกะฮ์

3.2.3 ทำเนียบอุละมาอ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

(ดูในในเอกสารประกอบการสัมมนา Konvensyen ulama Nusantara โดย Hj.Wan.Mohd.Shaghir Abdullah, 2001:12-24 จัดโดย Yayasan Akademi Siswazah ร่วมกับ Jabatan Hal Ehwal Agama Islam Negari Kedah Darul Aman) หน้า 2 – 12

¹ สัมภาษณ์ ดร.คตวานะ ตาอะ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, สำนักงานเลขานุการ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย อิสลามยะลา วันที่ 17 มีนาคม 2551

² - เป็นศิษย์ของฮัจญ์ฮุสนิ กราสาอะ(โตะนาฮูที่ 4) และโตะเมาะ โง

- เป็นศิษย์และบุตรเขยของโตะจือมา (Tgr.Hj.Ideris bin Hj.Shalih ปอเนาะชะเมา ค.บ่อทอง อ.หนองจิก จ.ปีตตานี)

- เป็นผู้ก่อตั้ง มะฮัด มุฮัมมาคิยะห์ ปอเนาะมะคาแม ค.นาประคู้ อ.โคกโพธิ์ จ.ปีตตานี เมื่อ พ.ศ. 2500

- เป็นโตะครุของผู้วิจัย

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสายอาเงาะห์คารุสสลาม

1. ชัยคุฮัมชะฮฺ อัล-ฟันซูรี (Shaykh Hamzah al-Fansuri)
2. ชัยคุซัมซุดดีน สุมาตรา (Shaykh Syamsuddin Sumatra-I) เสียชีวิตในคืนวันจันทร์ ที่ 12 รัชชปี ฮ.ศ.1039/ ค.ศ.1630
3. ชัยอิด ชัยกุมฮัมมัด บิน มุฮัมมัด บิน มุฮัมมัด มะมิด อัล-กูรอซีย์ อัล-เราะเนอรี (Saiyid Shaykh Mualana Nuruddin Hasanji bin Muhammad Hamid al-Qurasyi ar-Raniri) หรือ ชัยคุนุรุดดีน อัล-เราะเนอรี (Shaykh Nuruddin ar-Raniri) เสียชีวิตปี ฮ.ศ.1068 / ค.ศ.1658)
4. ชัยคุอับดุลเราะฮ์มาน บิน อาลี อัล-ฟันซูรี (Shaykh 'Abdur Rauf bin 'Ali al-Fansuri)
5. บาบาดาวูด อัล-ญาวี บิน อิสมาอีล บิน อะหมัด มุสฏาฟา บิน อะหมัด อาลี อัล-รุมีย์ (Baba Daud al-Jawi bin Ismail bin Agha Mushthafa bin Agha 'Ali ar-Rumi)
6. มื่อซัด ซาตี อิบน์ อะมีร์ สุลัยมาน อัล-อาซี (Megat Sati ibnu Amir Sulaiman al-Asyi)
7. ชัยคุฟาอิดญะลาลุดดีน บิน กะมาลุดดีน (Shaykh Faqih Jalaluddin bin Kamaluddin al-Asyi)
8. ชัยคุมุฮัมมัดซัยน บิน ฟาอิดญะลาลุดดีน อัล-อาซี (Shaykh Muhammad Zain bin Faqih Jalaluddin al-Asyi)
9. ชัยคุมุฮัมมัด บิน คอฎิบ ลาเจียน อัล-อาซี (Shaykh Muhammad bin Khathib Langien al-Asyi)
10. ชัยคุอิสมาอีล บิน อับดุลมุฏาเอลลิบ อัล-อาซี (Shaykh Ismail bin 'Abdul Muthallib al-Asyi)

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสายปัตตานีคารุสสลาม

Senarai Ulama' yang berasal dari Patani Darussalam

1. ชัยคุมุฮัมมัดอารีฟีน ซาหุ (Shaykh Muhammad 'Arifin Syah)
2. ชัยคุซะอีด (Shaykh Sa'id al-Basisa) โต๊ะปาซัย
3. ชัยคุเซาะฟียุดดีน (Shaykh Shafiyuddin al-Abbasi)
4. ชัยคุฟาอิดญะลาลุดดีน อัล-ฟาตานี (Shaykh Faqih Wan Musa al-Fatani)

5. ชัยคุอัปครเราะหฺมาน พอเบาะ อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh ‘Abdur Rahman Pauh Bok al-Fatani)
6. ชัยคุอัปคุดลอลฮฺ บิน อัปคุดมูบีน พอเบาะ อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh ‘Abdullah bin ‘Abdul Mubin Puah Bok al-Fatani)
7. ชัยคุดาวูด บิน อัปคุดลอลฮฺ อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh Daud bin ‘Abdullah al-Fatani)
8. ชัยคฺวันอาลี บิน อิสฮาก อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh Wan ‘Ali bin Ishaq al-Fatani)
9. ชัยคฺวันหะซัน บิน อิสฮาก อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh Wan Hasan bin Ishaq al-Fatani) เสียชีวิตเมื่อปี ฮ.ศ.1280/ ค.ศ.1863
10. ชัยคฺฮัจญ์อะหมัด บิน มุหัมมัดชอลิหฺ บิน อัปคุดชเชาะมัด อัล-พะฎอนีย์ (Al-Haji Ahmad bin Muhammad Shalih bin ‘Abdus bin ‘Abdus Shamad al-Fatani) เสียชีวิตในคืนวันพุธ ที่ 14 รัชบ ฮ.ศ.1258
11. ฮัจญ์อิบรอฮีม บิน มุหัมมัดอุสนิน อัล-พะฎอนีย์ (Haji Ibrahim bin Muhammad ‘Usnin al-Fatani)
12. ฮัจญ์อับบาส บิน อิสฮาก อัล-พะฎอนีย์ (Haji ‘Abbas bin Ishaq al-Fatani)
13. ชัยคฺมะฮฺซุม บิน ญะมาล อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh Ma’shum bin Jamal al-Fatani)
14. ชัยคฺอัปคุดกอศิร บิน อัปครเราะหฺมาน อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh ‘Abdul Qadir bin ‘Abdur Rahman al-Fatani) เสียชีวิตเมื่อปี ฮ.ศ.1316/ ค.ศ.1898
15. ชัยคฺมุหัมมัดซัยนฺ บิน ชัยคฺฮัจญ์มุสฏาะฟา อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh Muhammad Zain bin Shaykh Haji Mushthafa al-fatani) เกิดปี ฮ.ศ.1233/ ค.ศ.1817 และเสียชีวิตเมื่อวันที่ 18 ชุลฮิจญะฮฺ ฮ.ศ.1325 / ค.ศ.1908
16. ชัยคฺมุหัมมัด บิน อิสมาอีล คาวคีย์ อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh Muhammad bin Ismail Daudi al-Fatani) เสียชีวิตเมื่อวันจันทร์ ที่ 29 เราะบิอูลอาคิร ฮ.ศ.1333 /15 มีนาคม ค.ศ.1915
17. ชัยคฺซัยนัลอาบิดีน บิน มุหัมมัด อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh Zainal ‘Abidin bin Muhammad al-Fatani)
18. ชัยคฺอัปคุดกอศิร บิน ชัยคฺฮัจญ์วันมุสฏาะฟา อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh ‘Abdul Qadir bin Shaykh Haji Wan Mushthafa al-fatani) เสียชีวิตเมื่อวันที่ 16 ชุลฮิจญะฮฺ ฮ.ศ.1312 /10 มิถุนายน ค.ศ.1895

19. ชัยควันอะหมัด บิน มุหัมมัดชัยนุ บิน ชัยคุฮัจญ์วันมุสฎาะฟา อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh Wan Ahmad bin Muhammad Zain bin Shaykh Haji Wan Mushthafa al-Fatani) เกิดในคืนวันศุกร์ ที่ 5 ชะอฺบาน ฮ.ศ.1272/ 11 เมษายน ค.ศ.1856 เสียชีวิตเมื่อวันพุธ ที่ 11 ชุลฮิจญะฮฺ ฮ.ศ.1325/ 14 มกราคม ค.ศ.1908

20. ชัยคุญะมาลุดดีน บิน อับดุลคอลลิก บิน มุหัมมัดชัยนุดดีน บิน อับดุลเราะหฺมาน บิน อับดุลละฎีฟ บิน มุหัมมัด ฮาซิม บิน อับดุลมันนาน บิน อับดุลเราะอูฟ อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh Jamaluddin bin 'Abdul Khaliq bin Muhammad Zainuddin bin Abdur Rahman bin Abdul Lathif bin Muhammad Hasyim bin 'Abdul Mannan bin 'Abdur Rauf al-fatani) เกิดวันพฤหัสบดี ที่ 8 ชุลฮิจญะฮฺ ฮ.ศ.1278/ ค.ศ.1862 เสียชีวิตในวันจันทร์ ที่ 11 ชุลฮิจญะฮฺ ฮ.ศ.1278/ 6 มิถุนายน ค.ศ.1862

21. ชัยคุอับดุลเราะหฺมาน กูดัง บิน มุหัมมัดอาลี บิน อิสมาอีล อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh 'Abdur Rahman Gudang bin Muhammad 'Ali bin Ismail al-Fatani) เสียชีวิตที่มหานครมักกะฮฺเมื่อวันจันทร์ ที่ 11 เราะบีอุลอาคิร ฮ.ศ.1333/ 24 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1915

22. ฮัจญ์มุหัมมัดหุเซน บิน อับดุลละฎีฟ อับดุลมุมิน บิน อับดุลอะซฮฺมัด บิน อับดุลลอฮฺ บิน ฮุซัยนุ บิน ชะรีฟ อาบีดีน (Haji Muhammad Husein bin 'Abdul Lathif 'Abdul Mu'min bin 'Abdus Shamad bin 'Abdullah bin Abu Bakar bin Syarif 'Abidin) เกิดปี ฮ.ศ.1280/ ค.ศ.1863 เสียชีวิตเมื่อวันจันทร์ ที่ 21 ชะอฺบาน ฮ.ศ.1367/ 28 มิถุนายน ค.ศ.1948 เวลา 04.00 น.

23. ชัยคุดาอูด บิน ชัยคุฮัจญ์วันมุสฎาะฟา อัล-พะฎอนีย์ หรือ “โต๊ะจิวันดาอูด” (Shaykh Daud bin Shaykh Haji Wan Mushthafa al-Fatani, Tok Cik Wan Daud) เกิดเมื่อปี ฮ.ศ.1283/ ค.ศ.1866 เสียชีวิต วันอังคาร ที่ 2 ชุลฮิจญะฮฺ ฮ.ศ.1355/ 17 มีนาคม ค.ศ.1936

24. ชัยคุยะหฺยา ลือแฆะฮฺ อีร์-เราะมานีย์ อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh Yahya Legeh ar-Ramani al-Fatani) เสียชีวิตปี ฮ.ศ.1356/ ค.ศ.1938

25. ชัยคุ อับดุลลอฮฺ บิน กอซิม อัซ-ซิงฆูรี (Shaykh 'Abdullah bin Muhammad Qasim as-Sanquri) เกิดที่ บ้านปริก (Kg.Lada) อ.สะเคา จ.สงขลา

26. ชัยคุมุหัมมัดซอลิหฺ บิน ชัยคุซัยนัลอาบีดีน อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh Muhammad Shalih bin Shaykh Zainal 'Abidin al-Fatani) เกิด 15 ชุลฮิจญะฮฺ ฮ.ศ.1309/ 10 กรกฎาคม ค.ศ.1892

27. ชัยคุมุหัมมัดนุร บิน ชัยคุมุหัมมัด บิน อิสมาอีล ดาอูดิ อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh Muhammad Nur bin Shaykh Muhammad bin Ismail Daudi al-Fatani) เกิดปี ฮ.ศ.1290/ค.ศ.1873 เสียชีวิต ฮ.ศ.1363/ ค.ศ.1944

28. ฮัจญ์วันอะหมัด บิน วันอิคริส อัล-พะฎอนีย์ หรือ “โตะะบรีอิมิน” (Haji Wan Ahmad bin Wan Idris al-Fatani, Tok Bermin) เกิดปี ฮ.ศ.1290/ ค.ศ.1873 เสียชีวิตปี ฮ.ศ.1346/ ค.ศ.1957

29. เต็งกูมะหฺมุด ซุฮดี บิน เต็งกูอัปฺครเราะหฺมาน บิน ตวนกูนูร บิน ราญาเบอลัด อิบนู ราญา คาตุ อัล-พะฎอนีย์ อัล-ญาวี (Tengku Mahmud Zuhdi bin Tengku ‘Abdur Rahman bin Tuanku Nur bin Raja Belat ibnu Raja Datu al-Fatani al-Jawi) เกิดที่กรุงเทพมหานครเมื่อปี ฮ.ศ. 1293/ ค.ศ.1876 เสียชีวิตที่มณฑลยูนนานเมื่อปี ฮ.ศ.1375/ ค.ศ.1956

30. ชัยคฺอิสมาอีล บิน อัปฺคูลกอดีร บิน ชัยคฺฮัจญ์วันมุสฎาะฟา อัล-พะฎอนีย์ หรือ “ปะดอเอ” (Shaykh Ismail bin ‘Abdul Qadir bin Shaykh Haji Wan Mushthafa al-Fatani, Pak Da ‘El) เกิดปี ฮ.ศ.1300/ ค.ศ.1882 เสียชีวิตในวันศุกร์ ที่ 12 เราะฎีบ ฮ.ศ.1385/ 5 พฤศจิกายน พ.ศ.2508

31. ฮัจญ์วันอิคริส อัล-ญุมบุย อัล-พะฎอนีย์ หรือ “ปะจูเยะฮฺ/ โตะะราญาฮัจญ์” (Haji Wan Idris al-Jambui al-Fatani, Pak Cu Yih/Tok Raja Haji) เสียชีวิตในวันศุกร์ที่ 1 เชาวาล ฮ.ศ.1354/ 26 ธันวาคม ค.ศ.1935

32. ชัยคฺอับดุลอะหมัด ชัยคฺซุดดีน อัปฺคูลมูบีน มุหัมมัด ฏอยยิบ อัปฺคูลญับบาร อัล-พะฎอนีย์ (Shaykh Abu Ahmad Syamsuddin ‘Abdul Mubin Muhammad Thaiyib ‘Abdul Jabbar al-Fatani) เกิดที่หมู่บ้านญะอริม ปตานี เมื่อวันจันทร์ ที่ 15 เราะฎีบอูวัล ฮ.ศ.1303/ 22 ธันวาคม ค.ศ.1885 เสียชีวิตในวันศุกร์ ที่ 24 ชะอูบาน ฮ.ศ.1367/ 1 กรกฎาคม ค.ศ.1948 ที่ Beserah, Kuantan, Pahang

33. กอดี ฮัจญ์วันอิสมาอีล บิน ชัยคฺอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ บิน มุหัมมัดซัยน อัล-พะฎอนีย์ (Qadhi Haji Wan Ismail bin Shaykh Ahmad al-Fatani bin Muhammad Zain al-Fatani) เกิดที่มณฑลยูนนานปี ฮ.ศ.1303/ ค.ศ.1885 เสียชีวิตที่ยะลาปี ฮ.ศ.1376/ ค.ศ.1957

34. ชัยควันอิบรอฮีม บิน อัปฺคูลกอดีร อัล-พะฎอนีย์ หรือ “ปะจูเฮง กือคะฮฺ” (Shaykh Wan Ibrahim bin ‘Abdul Qadir al-Fatani, Pak Cu Him Kedah) เกิดที่ป็นดังดารา ปตานี ปี ฮ.ศ.1309/ ค.ศ.1892 เสียชีวิตที่หมู่บ้านมาเญาอะฮฺมาตี รัฐเคดาห์ เมื่อวันที่ 11 เชาวาล ฮ.ศ.1388/ 11 มกราคม ค.ศ.1968

35. ฮัจญ์อัปฺคูลกอดีร บิน อิสมาอีล อัล-พะฎอนีย์ (Haji ‘Abdul Qadir bin Ismail al-Fatani) เสียชีวิตที่มณฑลยูนนานปี ค.ศ.1978

36. ฮัจญ์อัปฺคูลลอฮฺ บิน ฮัจญ์มุหัมมัดอะกีบ บิน ดินาร์ หรือ โตะะจาเอาะ (Haji Abdullah bin Haji Mohd Agib bin Dinar, Tok Ca-Ok) เสียชีวิตที่มณฑลยูนนานปี ค.ศ.1921

37. ฮัจญีอิคร์ส บิน อับดุลกะรีม บิน มุหัมมัดคะฮ์ดัน บิน ชัมซุดดีน (Haji Idris bin Abdulkarim bin Mohd Dahlan bin Syamsuddin) เกิดปี ค.ศ.1885 เสียชีวิตปี ค.ศ.1935 ท่านเป็นที่ปรึกษาพระยาพะเยาหริ่ง

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสายปาเล็มบัง

Senarai Ulama' yang berasal dari Palembang

1. ชัยคุอัปคุชเชาะมัด อัล-พะลิบบานี (Shaykh 'Adus Shamad al-Falimbani) เสียชีวิตชะฮีดที่ปตานี (บ้านตรับ ต.จะโหนดง อ.จะนะ จ.สงขลา) เมื่อปี ฮ.ศ.1244/ ค.ศ.1828 แหล่งข้อมูลอื่นระบุว่า เสียชีวิตเมื่อปี ฮ.ศ.1254/ ค.ศ.1823
2. กิยัย กือมัส ฟัครุดดีน อัล-พะลิบบานี (Kiyai Kemas Fakharuddin al-Falimbani)
3. ชัยคุมุหัมมัด อัซฮารี บิน อับดุลลอฮ์ อัล-พะลิบบานี (Shaykh Muhammad Azhari bin 'Abdullah al-Falimbani)

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสายมินังกาเบา

Senarai Ulama' yang berasal dari Minangkabau

1. ชัยคุอิสมาอีล บิน อับดุลลอฮ์ อัล-มินังกาบาวิ (Shaykh Ismail bin 'Abdullah al-Minangkabawi) เสียชีวิตปี ฮ.ศ.1281/ ค.ศ.1864
2. ชัยคุอะหมัด คอฎิบ บิน อับดุลละฎีฟ อัล-มินังกาบาวิ (Shaykh Ahmad Khathib bin 'Abdul Lathif al-Minangkabawi) เกิด วันจันทร์ ที่ ซุลฮิจญะฮ์ ฮ.ศ.1276/ 26 มิถุนายน ค.ศ.1860 เสียชีวิต ปี ฮ.ศ.1334/ ค.ศ.1915
3. มุหัมมัดสะอัด มุงกา (Muhammad Sa'ad Mungka) เกิดปี ฮ.ศ.1277/ ค.ศ.1860
4. มุหัมมัดชอลิหฺ บิน อับดุลลอฮ์ มินังกาเบา (Muhammad Shalih bin 'Abdullah Minangkabau) เสียชีวิต วันพุธ ที่ 17 ซุลฮิจญะฮ์ ฮ.ศ.1351/ 12 เมษายน ค.ศ.1933
5. คอฎิบ อาลี (Khathib 'Ali) เกิดปี ฮ.ศ.1279/ ค.ศ.1862 เสียชีวิต วันอังคาร ที่ 10 ญะมาดีลเอาวัล ฮ.ศ.1355/ 28 กรกฎาคม ค.ศ.1936
6. กิยัย ฮัจญีชัยคุสุไลมาน อัร-เราะซูลี อัล-มินังกาเบา (Kiyai Haji Shaykh Sulaiman ar-Rasuli al-Minangkabaawi) เกิด ฮ.ศ.1295/ ค.ศ.1878 เสียชีวิต ฮ.ศ.1389/ ค.ศ.1970
7. ชัยคุมุหัมมัดซัยนุ สิมาบูร์ (Shaykh Muhammad Zain Simabur) เสียชีวิตที่ Pariaman ฮ.ศ.1376/ ค.ศ.1957

8. ซัยคุมุหัมมัดกุฎอฮิร ญะลาลุคคีน อัล-มินังกาบาวิ Shaykh Muhammad Tahir Jalaludin al-Minangkabawi)

9. ซัยคุมุหัมมัด ญะมิล ลัมแบ็ก (Shaykh Muhammad Jamil Lambek)

10. ซัยคุมุหัมมัด ญะมิล ญาโฮ (Shaykh Muhammad Jamil Jaho)

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสายเคดาห์

Senarai Ulama' yang berasal dari Kedah

1. อะหมัด บิน อะมีนุคคีน อัล-ก็อดฮิ (เคดาห์) (Ahmad bin Aminuddin al-Qad-hi) (penulisan tahun 1032 H/kira 1622 M)

2. ซัยคุอาลี อัล-ก็อดฮิ (Shaykh 'Ali al-Qad-hi). Mengenai Ulama' ini adalah merupakak maklumat terkini, disebut oleh Tuan Guru Haji Muhammad Zain Nurudun bin Shaykh 'Abbas Imam al-Khalidi an-Naqasyabandi tentang silsilah beliau dalam pelbagai ilmu, ialah: sharaf, nahwu, fiqh, tasawuf dan ushuluddin dariyahnya Shaykh 'Abbas Imam al-Khaidi an-Naqasyabandi bin al-Muakarram al-Haji Muhammad Lushub Batu Bahara Pesisir Kampang Dahari, yang belajar kepada Shaykh Ismail bin Shaykh Khathib Sikin, beliau belajar kepada Shaykh Zainal 'Abidin bin Muhammad al-Fatani, beliau belajar kepada Shaykh Muhammad Thaiyib al-Mas'udi al-Qad-hi, beliau belajar kepada Shaykh 'Ali al-Qad-hi (Kedah)

3. ฮัจญ์มุหัมมัดสะอิด บิน อุมร์ อัล-ก็อดฮิ (Haji Muhammad Sa'id bin 'Umar al-Qadhi)

4. ซัยคุมุหัมมัด ญอยยิบ อัล-มัศอูดี อัล-ก็อดฮิ (Shaykh Muhammad Thaiyib al-Mas'udi al-Qad-hi)

5. ซัยคุวันอิเดริส บิน วันอับดุลญะมาล บิน อับดุลละฎีฟ หรือ “ซัยคุญารุม” (Shaykh Wan Idris bin Wan 'Abdul Jamai bin 'Abdul Lathif, Shaykh Jarum) เกิด ฮ.ศ.1266/ ค.ศ.1849 เสียชีวิต คือวันพฤหัสบดี ที่ 6 เราะบิอุลอาคิร ฮ.ศ.1329/ 5 เมษายน ค.ศ.1911

6. ฮัจญ์หุเซน นาสิร บิน มุหัมมัด ญอยยิบ อัล-มัศอูดี อัล-บันญารี อัล-ก็อดฮิ หรือ ตูวันหุเซน ก็อดะฮุ (Haji Husein Nashir bin Muhammad Thaiyib al-Mas'udi al-Banjari al-Qad-hi, Tuan Husein Kedah) เกิด วันอาทิตย์ ที่ 20 ญะมะดิลเอาวัล ฮ.ศ.1280/ 2 พฤศจิกายน ค.ศ.1863 เสียชีวิต วันจันทร์ ที่ 18 ชุลเกาะฮุดะฮุ ฮ.ศ.1354/ 10 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1936

7. ชัยคุ อิสมาอีล ฮัจญี วันสุไลมาน บิน วันซิดดิก (Shaykh Ismail Haji Wan Sulaiman bin Wan Shiddiq) lahir 1291 H/1874 M, wafat petang Khamis, 28 Muharram 1354 H/ 2 Mei 1935 M)

8. ชัยคุอับดุลลอฮฺ บิน อิบรอฮีม บิน อับดุลลอฮฺ อัล-ก็อดซี (Shaykh ‘Abdullah bin Ibrahim bin ‘Abdullah Langgar al-Qad-hi) เกิด 20 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1889 เสียชีวิต ค.ศ.1967

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสายกัลันตัน

Senarai Ulama' yang berasal dari Kelantan

1. ชัยคุอับดุลอะซฮะมัด บิน มุหัมมัดซอลิหฺ บิน อับดุลละฎีฟ หรือ “ตวันตาบาล” (Shaykh ‘abdus Shamad bin Muhammad Shalih bin ‘Abdul Lathif, Tuan Tabal) เกิด ค.ศ.1816 (Pendapat lain dinyatakan lahir tahun 1840 M)

2. ฮัจญีมุหัมมัดยูซุฟ บิน อะหมัด หรือ “โต๊ะก็อนาลี” (Haji Muhammad Yusuf bin Ahmad, Tok Kenali) เกิด ฮ.ศ.1287/ ค.ศ.1868 เสียชีวิต วันอาทิตย์ ที่ 2 ชะอฺบาน ฮ.ศ.1352/ 19 พฤศจิกายน ค.ศ.1933

3. ฮัจญีอุมร์ นูรุดดีน สุโงแกลาคี (Haji ‘Umar Nuruddin Sungai Keladi) เกิด 18 ญะมาดีลเอาวัล ฮ.ศ.1284/ 17 กันยายน ค.ศ.1867 เสียชีวิต 6 ชะอฺบาน ฮ.ศ.1365/ 15 กรกฎาคม ค.ศ.1946

4. มุฟตี ฮัจญีอิสมาอีล บิน อับดุลมะญีด (Mufti Haji Ismail bin ‘Abdul Majid) เกิด ฮ.ศ.1297/ ค.ศ.1880 เสียชีวิต ฮ.ศ.1370/ ค.ศ.1951

5. มุฟตี ฮัจญีวันมุซา บิน อับดุลอะซฮะมัด อัล-กัลันตานี (Mufti Haji Wan Musa bin ‘Abdush Shamad al-Kalantani) เกิด ฮ.ศ.1292/ ค.ศ.1875 เสียชีวิต วันเสาร์ ที่ 24 ชุลเกาะฮฺฮฺ ฮ.ศ.1357/ 14 มกราคม ค.ศ.1939

6. ชัยคุอุสมาน ญะลาอูดดีน อัล-กัลันตานี (Shaykh ‘Utsman Jalaluddin al-Kalantani) เกิด ฮ.ศ.1297/ ค.ศ.1880 เสียชีวิตที่มหานครมักกะฮฺ วันที่ 30 ชุลฮิจญะฮฺ ฮ.ศ.1371/ ค.ศ.1952

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสายมะลากา

Senarai Ulama' yang berasal dari Melaka

1. ฮัจญีอับดุลละฎีฟ บิน ฮัจญีมุหัมมัด นูรุดดีน หรือ “ฮัจญีตัมบี” บิน มุหัมมัด ซอลิหฺ (Haji ‘Abdul Lathif bin Haji Muhammad Nuruddin (Haji Tambi) bin Muhammad Shalih)

เกิดที่มะละกา ปี ฮ.ศ.1288/ ค.ศ.1872 เสียชีวิต วันศุกร์ ที่ 17 เราะอะอูญับ ฮ.ศ.1358/ 1 กันยายน ค.ศ. 1993 ที่มะละกาบ้านเกิด

2. ฮัจญ์อะหมัด บิน อับดุลเราะอูฟ มะละกา (Haji Ahmad bin 'Abdur Rauf bin 'Abdur Rahman Melaka) เสียชีวิต วันจันทร์ที่ 18 เราะอะอูญับ ฮ.ศ.1347/ 31 ธันวาคม ค.ศ.1928 ที่ เซอมาเบาะ มะละกา

3. ฮัจญ์เคาะลีล บิน ฮัจญ์หุเซน บิน อับดุลวาฮิด มะละการ (Haji Khalil bin Haji Husein bin 'Abdul Wahid, Melaka) เกิดที่หมู่บ้านฮูลู มะละกา เมื่อ 13 ชะอูบาน ฮ.ศ.1303/ 17 พฤษภาคม ค.ศ.1885 เสียชีวิตเช้าวันศุกร์ ที่ 16 ชุลฮิจญะฮฺ ฮ.ศ.1379/ 10 มิถุนายน ค.ศ.1960

รายชื่ออุละมาอูเชื้อสายบันญาร

Senarai Ulama' yang berasal dari Banjar

1. ชัยคุมุหัมมัด อีรซาด บิน อับดุลลอฮฺ อัล-บันญารีย์ (Shaykh Muhammad Arsyad bin 'Abdullah al-Banjari)
2. ชัยคุมุหัมมัดนาฟิส บิน อิดริส บิน หุเซน อัล-บันญารีย์ (Shaykh Muhammad Nafis bin Idris bin Husein al-Banjari)
3. มุฟตีฮัจญ์ญะมาลุดดีน บิน ชัยคุมุหัมมัด อีรซาด อัล-บันญารีย์ (Mufti Haji Jamaluddin bin Shaykh Muhammad Arsyad al-Banjari)
4. ชัยคุซิชานุดดีน บิน ชัยคุมุหัมมัด อีรซาด อัล-บันญารีย์ (Shaykh Syihabuddin bin Shaykh Muhammad Arsyad al-Banjari)

รายชื่ออุละมาอูเชื้อสายกาลิมันตัน บารัต

Senarai Ulama' yang berasal dari Kalimantan Barat

1. ชัยคุอะหมัด คอฎิบ บิน อับดุลฆ็็อฟฟาร บิน อับดุลลอฮฺ บิน มุหัมมัด อัล-ซัมบัซซี (Shaykh Ahmad Khathib bin 'Abdul Ghaffar bin 'Abdullah bin Muhammad as-Sambassi) เกิด เดือนเศาะฟัร ฮ.ศ.1217/ เสียชีวิต ฮ.ศ.1280/ ค.ศ.1863 riwayat lain dinyatakan wafat tahun 1289 H/1872 M, lihat Pengenalan Siri 15, him.6-16)
2. ชัยคุอูษมาน บิน ซิชานุดดีน อัล-ฟุนเตียนีย์ (Shaykh 'Utsman bin Syihabuddin al-Funtiani)

3. ชัยคุหุเซน บิน สุไลมาน อัล-ฟุนเดียนนีซ (Shaykh Husein bin Sulaiman al-Funtiani)
4. ฮัจญ์อิสมาอีล บิน อับดุลละฎีฟ (Haji Ismail bin 'Abdul Lathif)

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสาย ชาราวัค

Senarai Ulama' yang berasal dari Sarawak

1. ชัยคุอุษมาน บิน อับดุลวะหาบ อัล-ซาราวะกี (Shaykh 'Utsman bin 'Abdul Wahhab as-Sarawaqi) เกิดวันอังคาร ที่ 10 มุหัรรัม ฮ.ศ.1281/ 15 มิถุนายน ค.ศ.1864 เสียชีวิตวันพฤหัสบดี ที่ 23 ชุลเกาะอูคะฮฺ ฮ.ศ.1339/ 28 กรกฎาคม ค.ศ. 1921
2. ชัยคุซัยนุดดีน บิน ชัยคุอุษมาน อัล-ซาราวะกี (Shaykh Zainnuddin bin Shaykh 'Utsman as-Sarawaqi)

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสายบรูไน ดารุสสลาม

Senarai Ulama' yang berasal dari Brunei Darussalam

1. ชัยคุอาลี (Syarif Ali) เสียชีวิต ค.ศ.1432
2. ชัยคุมุฟาภิฮฺ (Syarif Mufaqih) (dating ke Brunei sekitar tahun 1375 M)
3. ชัยคุสุไลมาน บิน อับดุลเราะหฺมาน บิน อับดุลเราะหฺมาน นูรุลลอฮฺ (Sulaiman bin 'Abdur Rahman bin 'Abdur Rahman Nurullah) (tahun 821 H/1418 M)
4. ชัยคุอาดัม (Shaykh Adam) (tahun 858 H/1454 M)

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสาย ซูลาเวซี

Senarai Ulama' yang berasal dari Sulawesi

1. ชัยคุยูซุฟ ตาญล คอฮฺวาตี อัล-มันกัตซี (Shaykh Yusuf Tajul Khaiwati al-Mankatsi) เกิดวันอาทิตย์ ที่ 8 เซาวาล ฮ.ศ.1036/ 23 มิถุนายน ค.ศ.1627 เสียชีวิตวันพุธ ที่ 23 ชุลเกาะอูคะฮฺ ฮ.ศ.1110/ 23 พฤษภาคม ค.ศ.1699
2. ชัยคุอับดุลฟาตะหฺ อัล-ฎอริรี อัล-บุกีซี (Shaykh Abul Fatah ad-Dhariri al-Buqisi)
3. สุลต่าน ลา โอเคอ มุหัมมัด อิดรูส ก็อยมุดดีน (Sultan La Ode Muhammad idrus Qaimuddin)

4. ฮัจญ์อับดุล (Haji Abdul Ghaiu al-Buthuni)

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสาย เกาะ จา哇 และมาตุรา

Senarai Ulama' yang berasal dari Pulau Jawa Dan Madura

1. ชัยคุอะหมัด บิน อับดุลเราะหฺมาน บิน อะหมัด บิน อับดุลกะรีม บิน ยูซุฟ อิช-ชะฟีอี อัน-นะฮฺเราะวี ยัล-มักกี (Shaykh Ahmad bin 'Abdur Rahman bin Ahmad bin 'Abdul Karim bin Yusuf asy-Syafi'ie an-Nahrawi al-Makki) เสียชีวิต ฮ.ศ.1346/ ค.ศ.1927
2. ชัยคุอับดุลเกาะฟูร บิน อับบาต อัล-มาดุน (Shaykh 'Abdul Ghafur bin 'Abbas al-Madun)
3. ชัยคุอับดุลกะรีม อัล-บันตานี (Shaykh 'Abdul Karim al-Bantani) เสียชีวิตวันอาทิตย์ที่ 18 เศาะฟัร ฮ.ศ.1315/ 15 มิถุนายน ค.ศ.1897
4. ชัยคุมุหัมมัด นะวาวี อัล-บันตานี หรือ “นะวาวี อัชชานีย์” (Shaykh Muhammad Nawawi al-Bantani, Nawawi ats-Tsani) เกิด ฮ.ศ.1230/ ค.ศ.1814 เสียชีวิต ฮ.ศ.1314/ ค.ศ.1896
5. ชัยคุอับดุลหะมิด กุดุส (Shaykh 'Abdul Hamid Kudus)
6. ชัยคุอับดุลฮัก บิน อับดุลมันนาน อัล-บันตานี (Shaykh 'Abdul Haq bin 'Abdul Mannan al-Bantani)
7. ชัยคุมุหัมมัด มุคตาร บิน (Shaykh Muhammad Mukhtar bin 'Atarid/'Utharid Bogor) เกิดวันพฤหัสบดี ที่ 14 ชะอฺบาน ฮ.ศ.1278/ ค.ศ.1862 เสียชีวิต ค.ศ.1862 เสียชีวิต ฮ.ศ.1349/ ค.ศ.1930 Riwayat lain dinyatakan wafat tahun 1374 H/1954 M)
8. ชัยคุมุหัมมัด มะหฺฟูซ บิน อิบนู อัล-อัลลามะฮฺ อัล-ฮัจญ์ อับดุลลอฮฺ อิบนู อัล-อัลลามะฮฺ อัล-ฮัจญ์อับดุลมันนาน อัต-ตัรมาส (Shaykh Muhammad Mahfuzh bin ibnu al-'Allamah al-Haji 'Abullah ibnu al-'Allamah al-Haji 'Abdul Manan at-Tarmas/Termas) เกิด ฮ.ศ.1285/ ค.ศ.1869 เสียชีวิต ฮ.ศ. 1338/ ค.ศ.1920
9. กิยัย ฮัจญ์ฮาซิม อัซฮารี หรือ “ฮัดเราะฮฺชัยคุ” (Kiyai Haji Hasyim Asy'ari, Hadhratus Shaykh) เกิดวันอังคาร ที่ 24 ชุลเกาะอะอะฮฺ ฮ.ศ.1287/

15 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1871 เสียชีวิต วันศุกร์ ที่ 7 เราะมะฎอน ฮ.ศ.1366/ 25
กรกฎาคม ค.ศ.1947

10. กิ๊ยะ ฮัจญ์ซัยนัลอาบีดีน ควันยาร (Kiyai Haji Zainal 'Abidin Kwanyar)
เสียชีวิต ฮ.ศ.1359/ ค.ศ.1939
11. ชัยคุอิหฺซาน มุหัมมัด คะฮฺลัน อัล-ญัมฟาซี อัล-กอดีรี (Shaykh Ihsan
Muhammad Dahlan al-Jamfasi al-Kadiri)

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสาย ปัตตาเวีย จาร์กตา

Senarai Ulama' yang berasal dari Betawi/Jakarta

1. ชัยอิดอูษมาน มุฟตี เปดาวี (Saiyid 'Utsman Mufti Betawi)
2. กิ๊ยะ ฮัจญ์อะหมัด มัรซูกี บิน อะหมัด มिरซาด บิน คอฎิบ สะอัด บิน อะหมัด
ฎอยยิบ (อับดุลเราะหฺมาน) บิน อับดุลลอฮฺ บิน ฎอยฮิร บิน มุหัมมัด ซอลิหฺ บิน
อะหมัด บิน มุหัมมัด บิน อาลี บิน ดาวูด อัล-พะฎอนีย์ (Kiyai Haji Ahmad
Marzuqi bin Ahmad Mirshad bin Khathib Sa'ad bin Ahmad Thaiyib ('Abdur
Rahman) bin 'Adullah bin Thahir bin Muhammad Shalih bin Ahmad bin
Muhammad bin 'Ali bin Daud al-Fatani) เกิด เดือนเราะมะฎอน ฮ.ศ.1293/
ค.ศ.1876 เสียชีวิต วันศุกร์ ที่ 25 เราะอูญับ ฮ.ศ.1353/ 2 พฤศจิกายน ค.ศ.1934

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสาย ซัมบาวา

Senarai Ulama' yang berasal dari Sumbawa

1. ชัยคุมุหัมมัด อาลี บิน อับดุลเราะซิด อัล-ซัมบาวี (Shaykh Muhammad
'Ali bin 'Abdur Rasyid as-Sumbawi)
2. ชัยคุมุหัมมัด ชัยนุดดีน บิน มุหัมมัด บาดาวี อัล-สุมาวี (Shaykh Muhammad
Zainnudin bin Muhammad Badawi as-Sumawi) เกิดวันศุกร์ เดือนซุลเกาะฮฺ
อะฮฺ ฮ.ศ.1312/ ค.ศ.1895
3. อับดุลฆอนี บิน สุนุฮฺ บิน อิสมาอีล บีมาวี ('Abdul Ghani bin Shubuh bin
Ismail Bimawi) เสียชีวิต ฮ.ศ.1271/ ค.ศ.1854

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสาย ริเยา ถึงมา

Senarai Ulama' yang berasal dari Riau-Lingga

1. ราญา ฮารี อัช-ชะฮีดู ฟิ สะบีลิลลาฮฺ บิน อุปูแดง เจอลอก (Raja Hari Asy-Syahidu fi Sabilillah bin Upu Daeng Celak) เสียชีวิตวันพุธ 19 เราะอญ์บ ฮ.ศ. 1198/ 18 มิถุนายน ค.ศ.1784
2. ราญาอาลี ฮัจญี บิน ราญา ฮัจญี อะหมัด ริเยา (Raja Ali Haji bin Raja Haji Ahmad Riau)
3. ชัยคุอะหมัด บิน มุหัมมัด ยูนุส ถึงมา (Shaykh Ahmad bin Muhammad Yunus Lingga)
4. ราญาฮัจญีมุหัมมัด ฎอฮิร บิน อัล-มัรซุม มุรซิด ริเยา (Raja Haji Muhammad Thahir bin Al-marhum Mursyid Riau)
5. ราญาฮัจญีมุหัมมัด สะอิด ริเยา (Raja Haji Muhammad Sa'id Riau)

รายชื่ออุละมาอ์เชื้อสาย ญัมบี

Senarai Ulama' yang berasal dari Jambi

1. ฮัจญีหะซัน บิน ยะหยา อัล-ญาวี อัล-ญัมบี (Haji Hasan bin Yahya al-Jawi al-Jambi)
2. กิยัย ฮัจญี เต็งกู มุหัมมัด บิน มะหฺมุด ซุฮฺดี (Kiyai Haji Tengku Muhammad bin Mahmud Zuhdi) เสียชีวิตที่จากร์ตา วันอาทิตย์ ที่ 5 มุหรรอม ฮ.ศ.1397/ 26 ธันวาคม ค.ศ.1976

ปัตตานีดารุสสลามกระจกเงาและระเบียง แห่งมักกะฮฺ

ครั้นถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19 ปัตตานียังคงมีบทบาทที่ทรงอิทธิพลในฐานะเป็นอู่อารยธรรมอิสลามและยังเป็นศูนย์กลางด้านวรรณกรรมหลายตามแนวทางของอิสลามอันเป็นผลผลิตจากการกำเนิดอุละมาอ์ที่มีชื่อเสียงรุ่งโรจน์ อุละมาอ์เหล่านั้นได้เขียนตำราด้านศาสนาอิสลามในสาขาต่างๆ ไว้มากมายจนเป็นที่รู้จักไม่เฉพาะในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์เท่านั้น แต่ยังมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับในโลกอาหรับ ตุรกี และแอฟริกาเหนืออีกด้วย อุละมาอ์ปัตตานีได้รับเกียรติให้เป็นผู้สอนกิตาบ (กัมภีร์) ที่มีสยิดิลหะรอม ที่มหานครมักกะฮฺ ในขณะที่ปัตตานีได้รับการขนานนามว่าเป็น “กระจกเงาแห่งมักกะฮฺ” (Cermin Makah) (Hj. Wan Mohd. Zamberi A. Malek, 1994 : 95)

3.2.4 อุละมาอ์กับการจัดการศึกษาให้กับสังคม

ลักษณะของสถาบันปอเนาะในจังหวัดภาคใต้¹ เป็นกระท่อมใต้ถุนสูง ปลูกเรียงรายกันเป็นแถวเพื่อเป็นที่พักอาศัยของนักเรียน(โต๊ะปาเก) มีอาคารสถานที่สอนเรียกว่า บาลาเซาะฮูหรือบาลัย ซึ่งนิยมสร้างติดกับอาคารที่พักของผู้สอนเพื่อความสะดวก บางแห่งก็สร้างเป็นอาคารเอกเทศ ส่วนผู้สอนนั้นเรียกว่า โต๊ะครู ปอเนาะใดมีกระท่อมของผู้เรียนมากแสดงว่าปอเนาะนั้นมีชื่อเสียงมีนักเรียนมาศึกษาเล่าเรียนมากเพราะ โต๊ะครูผู้สอนมีความรู้ความสามารถมาก จึงได้รับความศรัทธาจากประชาชนมาก สถานที่ตั้งปอเนาะส่วนใหญ่มักอยู่ในถิ่นชนบทหรือนอกเมืองโดยจะปลูกสร้างบนที่ดินของโต๊ะครูเองหรือในที่ดินที่ประชาชนบริจาคให้เป็นการกุศล โต๊ะปาเก¹ จะปลูกกระท่อมหรือปอเนาะอยู่รอบๆบ้านโต๊ะครูโดยไม่ต้องเสียค่าเช่า ส่วนอาหารก็จัดหาจากบ้านเป็นครั้งคราวหรือหาซื้อจากตลาดใกล้เคียง หากนักเรียนคนใดไม่มีอาหารหรือสิ่งจำเป็นแก่การครองชีพอื่นๆ มาไว้ใช้สอยในระหว่างเรียนก็จะไปรับจ้างทำงานในชุมชนนั้น เช่น รับจ้างเกี่ยวข้าว กรีดยาง เพื่อแลกเปลี่ยนค่าแรงกับอาหารและสิ่งจำเป็นที่ตนต้องการ การจัดตั้งปอเนาะในที่ห่างไกลความเจริญนั้นเป็นการเปิดโอกาสให้แก่ผู้ที่อยู่ในชนบทซึ่งขาดโอกาสในการศึกษา จัดได้ว่าเป็นการให้บริการทางวิชาการโดยไม่คิดมูลค่าใดๆ เป็นการสอนแบบให้เปล่าเพราะการให้ความรู้ทางศาสนานั้น อิสลามถือว่าเป็นการให้ทานเพื่อเกิดผลในการเผยแพร่ศาสนาและอบรมชนบทรรมนิยมประเพณีอันเป็นแบบอย่างของมุสลิมให้แก่เยาวชน สำหรับผู้สอนหรือโต๊ะครูนั้นไม่ได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินเดือน แต่จะประกอบอาชีพอื่นไปด้วย เช่น ทำไร่ ทำนา ทำสวน รายได้อีกส่วนหนึ่งของ โต๊ะครู ได้มาจากทานชะกาต ซึ่งมุสลิมทุกคนที่อยู่ในเกณฑ์กำหนดจะต้องบริจาคทุกปีตามหลักการที่กำหนดไว้ของอิสลาม โต๊ะครูเป็นผู้มีสิทธิได้รับการบริจาทานชนิดนี้ในฐานะที่เป็นผู้เสียสละในหนทางของพระเจ้าเป็นผู้ทำประโยชน์เพื่อสังคม วิธีการดำเนินชีวิตและความสัมพันธ์ระหว่างโต๊ะครูกับนักเรียนในปอเนาะนั้นเปรียบเสมือนพ่อกับลูก ช่วยเหลือและร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน มิได้แสวงหาผลประโยชน์ระหว่างกัน นักเรียนส่วนใหญ่เป็นผู้พ้นเกณฑ์บังคับตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา มีทั้งเพศหญิงและชาย ไม่จำกัดอายุ ส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 15-25 ปี มีทั้งที่เป็น โสัดและมีครอบครัวแล้ว

การเรียนการสอนในปอเนาะมีวัตถุประสงค์เพื่อสืบทอดศาสนาเป็นหลัก ระบบการศึกษาในปอเนาะไม่มีหลักสูตร ไม่มีตารางเรียนและกำหนดเวลาสอนที่แน่นอน ไม่มีการวัดผลการศึกษาที่เป็นระบบแบบสมัยใหม่ ไม่มีชั้นเรียน เนื้อหาวิชาที่สอนก็เป็นวิชาทางศาสนาแต่อย่าง

¹ เป็นคำเรียก นักศึกษาที่เรียนในสถาบันปอเนาะดั้งเดิม

เด็ว อุปกรณ์การสอนมีเพียงหนังสือเรียนซึ่งเป็นภาษาอาหรับหรือมลายู (ภาษามาลายูที่ใช้ตัวอักษรอาหรับ) การถ่ายทอดความรู้ส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ของ โต๊ะครูเพียงคนเดียว บางแห่งถ้ามีนักเรียนมาก โต๊ะครูก็อาจให้นักเรียนรุ่นพี่หรือนักเรียนที่มีอาวุโสสูงกว่าสอนรุ่นน้องในบางวิชา ระยะเวลาการศึกษาในปอเนาะไม่มีระยะเวลากำหนดที่แน่นอนว่าเมื่อใดจะสำเร็จ นักเรียนบางคนใช้เวลา 10 ปีหรือมากกว่านั้น ในอดีตการสอนวิชาศาสนาผู้สอนมักตั้งเป้าหมายให้ผู้เรียนที่สำเร็จต้องเป็นเลิศในวิชาทางศาสนาเพื่อจะได้สามารถนำไปถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้ หรือบางคนอาจไปเปิดปอเนาะในหมู่บ้านของตน ส่วนรายวิชาศาสนาที่นิยมสอนกันโดยทั่วไป คือ

- การอ่านและท่องจำพระมหาคัมภีร์พระมหาคัมภีร์อัล-กรุอาน
- เตาฮีด หรือวิชาว่าด้วยเอกภาพของพระเจ้า คุณลักษณะของพระเจ้า เป็นเจ้า
- ฟิกฮ์ คือ วิชาว่าด้วยข้อควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติ หรือข้อห้ามทางศาสนา และวิชาเกี่ยวกับหลักการปฏิบัติศาสนกิจ
- ภาษาอาหรับและไวยากรณ์อาหรับเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาความหมายของพระมหาคัมภีร์พระมหาคัมภีร์อัล-กรุอาน
- วิชาอื่นๆ เช่น จริยธรรมอิสลาม วิชาว่าด้วยครอบครัวและมรดก วิชาอรรถาธิบายแปลพระมหาคัมภีร์อัล-กรุอาน (ตัฟซีร์) การแปลและเข้าใจวจนะ(อัล-หะดีษ) ของท่านนบี เป็นต้น

บทบาทของสถาบันปอเนาะในชุมชน

สถาบันปอเนาะเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษาศาสนาและทำหน้าที่อบรมสั่งสอน เป็นแหล่งแสวงหาความรู้ของมุสลิมทั่วไป เพื่อการดำรงชีวิตที่มีคุณค่าในสังคม โดยมีอิสลามซึ่งประกอบด้วยพระมหาคัมภีร์พระมหาคัมภีร์อัล-กรุอาน และอัล-หะดีษ เป็นธรรมนูญสูงสุดของชีวิต ซึ่งส่งผลให้มุสลิมในชุมชนนั้นๆ เป็นสังคมที่มีเอกลักษณ์ของตนเองอย่างเด่นชัด ชุมชนมุสลิมบางแห่งถือว่าปอเนาะเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของเขาเองและกล่าวกันว่าถ้าหากสถาบันปอเนาะ โต๊ะครูหรือผู้เรียนถูกแทรกแซงแล้ว พวกเขาอาจรู้สึกว่าเป็นการคุกคามศาสนาไปด้วย

การจัดการศึกษาในปอเนาะเกิดขึ้นด้วยแรงศรัทธาเป็นหลัก โดยมีโต๊ะครูเป็นตัวจักรสำคัญในการกำหนดทิศทางการดำเนินการทางการศึกษาและการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน โต๊ะครูนั้นเป็นผู้นำในสังคม มีบทบาททั้งในด้านศาสนา สังคม และการปกครอง นอกจากจะเป็นที่เคารพนับถือของผู้เรียนซึ่งเป็นลูกศิษย์แล้ว ในขณะเดียวกันยังเป็นที่เคารพนับถือของบิดามารดาของลูกศิษย์ตลอดจนคนทั่วไปในชุมชนด้วย จนได้รับการยกย่องให้มีฐานะทางสังคมสูงสุด ดังนั้น

การแสดงบทบาทตามหน้าที่หรือการกระทำใดๆ ของโต๊ะครูจึงมีอิทธิพลต่อมุสลิมในชุมชนและสังคมที่เกี่ยวข้องมาก หากมอง โต๊ะครูในแง่ของการสร้างสรรค์แล้ว โต๊ะครูถือว่าได้ทำคุณประโยชน์ต่อสังคมในด้านการพัฒนาเป็นอย่างมาก ดังที่ ดร. โมห์หมัด อับดุลกาเดร์ ได้กล่าวเกี่ยวกับบทบาทของโต๊ะครูว่า “งานของโต๊ะครูที่แท้จริงก็คือ นักพัฒนาหรือครูใหญ่โรงเรียนชุมชน ท่านช่วยพัฒนาจิตใจคนอยู่ปาดูเขาในท้องถิ่นทุรกันดารให้ได้เห็นแสงธรรม ช่วยคนที่ไม่มีโอกาสทางการศึกษาพอได้มีที่เรียนตามที่ตนสามารถ ทางด้านอาชีพแม้จะไม่เหมือนโรงเรียนอาชีวศึกษาในปัจจุบัน แต่ท่านก็ได้ร่วมกันสร้างทัศนคติและทักษะบางอย่างทางการเกษตรให้ศิษย์ได้เห็น ได้ทดลอง และด้านความสัมพันธ์กับชุมชน โต๊ะครูได้เข้าร่วมและช่วยในพิธีกรรมต่างๆ เช่น งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ งานสร้างมัสยิด งานแต่งงาน ตลอดจนงานร่วมแรงพัฒนา จึงมีความสัมพันธ์กับชาวบ้านใกล้เคียงอย่างสนิทสนมและเป็นที่ยอมรับนับถือ ปอเนาะนอกจากจะเป็นแหล่งวิชาการทางศาสนาแล้ว ยังเป็นที่พึ่งพิงของคนจนในด้านอื่นๆ ด้วย อาทิเช่น ด้านข่าวสาร ที่ปรึกษาแก้ปัญหากรณีพิพาทและเป็นที่พักของผู้เดินทาง ฯลฯ”

ปอเนาะหรือโรงเรียนสอนศาสนาเป็นสถาบันที่มีความสำคัญที่สุดสถาบันหนึ่งของสังคมเพราะเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการให้แก่สมาชิก เพราะชาวมุสลิมถือว่าคนเราเกิดมาหากไม่มีความรู้ทางศาสนาก็ไม่มีสิ่งใดนำชีวิตไปสู่ความสำเร็จได้ (กิตติมา อมรทัต จรัญมะลูติม และพรพิมล ศรีโชติ, 25398 : 96-98)

3.2.5 อุละมาอ์กับการเมือง

ในอดีตอุละมาอ์ส่วนใหญ่ มักจะเป็นผู้ชี้แนะและ ให้คำปรึกษาแก่รัฐบาล หรือผู้ปกครอง หรือผู้นำประเทศ ด้วยคำปรึกษาที่จริงจังและซื่อสัตย์ อุละมาอ์เป็นผู้รับผิดชอบสิ่งที่จะเกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะอุละมาอ์เข้าใจในเจตนารมณ์ ของศาสนานั้น คือการให้คำปรึกษา ดังอัล-หะดีษ

(الدين النصيحة)

ความว่า : “ศาสนา คือการให้คำแนะนำ” (บันทึกโดยมุสลิม (55))

และในพระพระมหาคำกัร้อล-กรุอานพร้อมคำแปลภาษาไทย (2541 : 133) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ในซูเราะฮฺอะละอิมรอน อายะฮฺที่ 104 ว่า :

﴿ وَلَتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْعُرْفِ
وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴾

ความว่า : “และจงให้มีจากพวกเจ้า ซึ่งคณะหนึ่งที่จะเชิญชวนไปสู่
ความดี และใช้ให้กระทำการที่ชอบ และห้ามมิให้กระทำการที่มิชอบ
และชนเหล่านี้แหละพวกเขาคือผู้ได้รับความสำเร็จ”

อุละมาอุปตานิในอดีตที่มีบทบาทด้านการเมือง

ชัยคุดาอุด อัล-พะฎอนีย์

มีบทบาททางการเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัตตานีดารุสสลาม ตามบันทึกของ
อิสมาอีล เจ๊ะดาอุด (1988:14) กล่าวว่า “ชัยคุดาอุด อัล-พะฎอนีย์และชัยคุอัब्ดุลอะซฮะมัด
อัล-ฟาเล็มบานี เดินทางจากมหานครมักกะฮ์มุ่งสู่ปัตตานี เพื่อร่วมสงคราม ในปี พ.ศ.2375/ค.ศ.1832
ในรัชสมัยควนกุสุหลงปกครองปัตตานีและตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์”

ก่อนสงครามจะเกิดขึ้น ชัยคุวันอัब्ดุลกอดีร์ บิน ชัยคุอัब्ดุลอะซฮะมัด มุฟตี
(ตะโตะยะบูติธรรม) แห่งรัฐเคดาห์ ได้เขียนจดหมายถึงชัยคุอัब्ดุลอะซฮะมัดผู้เป็นน้องชาย ให้บอกข่าว
แก่บรรดามุสลิมในมหานครมักกะฮ์ว่าชาวมลายูปัตตานีและเคดาห์กำลังเตรียมทำสงครามกับสยาม
เพื่อปกป้องอิสลามและมาตุภูมิของเขา ท้ายที่สุดชัยคุอัब्ดุลอะซฮะมัด อัล-ฟาเล็มบานีได้มีบทบาท
สำคัญในสงครามครั้งนั้น ท่านได้สิ้นชีวิตที่บ้านตรับ ด.จะ โห่ง อ.จะนะ จ.สงขลา (Hj. Wan Mohd.
Shaghir Abdullah, 2000:36)¹

ตะโตะยะ บังลีมา กายา ชัยคุวันมุสฎาะฟา บิน มุหัมมัด อัล-พะฎอนีย์

อุละมาอุท่านนี้ดำรงตำแหน่งเป็นแม่ทัพของสุลต่านในพระราชสำนักปัตตานี
ขณะนั้นชัยคุวันมุสฎาะฟามีอำนาจในการแต่งตั้งและถอดถอนข้าราชการในราชสำนัก หลังจากนั้น
ท่านก็ลาออกจากตำแหน่งแม่ทัพ จากท่านได้เปิดปอเนาะเพื่อสร้างบุคลากรสืบทอดภารกิจการเป็น
อุละมาอุต่อไป (Hj. Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 2000:2)

¹ บทความของผู้วิจัย หัวข้อ “สุสาน ชัยคุ อัब्ดุลอะซฮะมัด อัล-ฟาเล็มบานี” Seminar Pemikiran Ulama’ Shaykh Abdus Samad
Al-Falembani pada Isnin 25 Syawal 1423/30 Desember 2002 bertempat Kompleks Al-Bukhary Alor Setar Kedah.

วันมูหัมมัดเซาะซีร์ อับดุลลอฮ์ (2000:5,7) ยังระบุเพิ่มเติมว่า เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นแม่ทัพปัตตานีคารุสสลาม ชัยควันมุสฏาะฟา อัล-พะฎอนีย์ ได้ทำสงครามร่วมกันระหว่างปัตตานีและรัฐเคดาห์ต่อสู้กับสยาม การต่อสู้ในครั้งนั้นชัยควันมุสฏาะฟาได้รับความร่วมมือจากชัยควาควอัล-พะฎอนีย์ และชัยอับดุลชเซาะมัด อัล-ฟาเล็มบานี ทำการต่อสู้กับสยามด้วย สงครามครั้งนั้นเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2375/ค.ศ.1832 ปัตตานีและเคดาห์ปราศัยต่อสยาม และเป็นเหตุให้ชัยอับดุลชเซาะมัด อัล-ฟาเล็มบานีเสียชีวิตในสงคราม ศพของท่านถูกฝังไว้ที่บ้านดริบ ตำบลจะโหนง อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา ด้านชัยควาควอัล-พะฎอนีย์ ได้อพยพไปยังปูเลาควงก็อจิริรัฐรงกานู ส่วนชัยควันมุสฏาะฟาซึ่งเป็นผู้มีวิชาความรู้ด้านการทหารและการป้องกันตัวเป็นเลิศ ได้ดำเนินการสอนที่ปอนะบีบิงดังดาอย่างต่อเนื่อง

หะยีสุหลง อับดุลกาเดร์ (พ.ศ.2438 – 2497)

เฉลิมเกียรติ ขุนทองเพชร (2549 : 85-110) ได้ระบุถึงการต่อสู้ของหะยีสุหลงและคณะ กับนโยบายเผด็จการทหารใน พ.ศ.2490-2497 ดังนี้

- กลุ่มของหะยีสุหลงกับการต่อต้านนโยบายรัฐบาลไทยในปี พ.ศ. 2490

การที่หะยีสุหลง อับดุลกาเดร์ ประธานกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานีเรียกร้องให้รัฐบาลแยกศาลศาสนาออกจากศาลจังหวัดเป็นเอกเทศ แต่ได้รับการปฏิเสธจากรัฐบาลได้สร้างความไม่พอใจและผิดหวังแก่หะยีสุหลง ในขณะที่เดียวกันความเดือดร้อนจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำยาวนานนับตั้งแต่หลังสงครามมหาเอเชียบูรพาซึ่งยังไม่ได้รับการแก้ไขจากรัฐบาลให้ลุ่ถ่วงสร้างความลำบากยากแค้นในการครองชีพของราษฎรสี่จังหวัดภาคใต้เช่นกัน ความไม่พอใจของชาวมลายูมุสลิมในสี่จังหวัดภาคใต้จึงเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่ลักษณะการก่อตัวเป็นขบวนการของผู้นำศาสนาอิสลามเพื่อเรียกร้องสิทธิและผลประโยชน์ของกลุ่มตนเอง

- การเริ่มต้นกลุ่มหะยีสุหลง อับดุลกาเดร์ : พิจารณาจากคำขอ 7 ข้อ

ไม่มีเอกสารใดๆ ของทางราชการยืนยันได้ชัดเจนว่ากลุ่มของหะยีสุหลง อับดุลกาเดร์ มีต้นกำเนิดและพัฒนาการมาอย่างไร แต่เหตุการณ์ที่อาจชี้ได้ค่อนข้างชัดเจนคือ การที่หะยีสุหลงเป็นตัวแทนของชาวมลายูมุสลิมยื่นคำขอ 7 ข้อต่อรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ เมื่อวันที่ 3 เมษายน พ.ศ.2490 คำขอ 7 ข้อมีจุดเริ่มต้นมาจากผลกระทบของสงครามมหาเอเชียบูรพาทางด้านภาวะความเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสี่จังหวัดภาคใต้นั้นความรู้สึกแตกต่างทางด้านเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรมของชาวมลายูมุสลิมทำให้เกิดความเป็นปฏิปักษ์ต่อคนไทยโดยเฉพาะผู้ที่ป็นข้าราชการ ทั้งนี้เพราะผลจากความยากแค้นในการครองชีพทำให้การปฏิบัติงานและความประพฤติของข้าราชการเลวลง เช่นมี

การหาประโยชน์ส่วนตัวจากราษฎร มีการกระทำที่เกินกว่าเหตุ สิ่งเหล่านี้ทำให้มีการร้องทุกข์ของราษฎรต่อรัฐบาลอย่างมากมาย

หะยีสุหลงได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสี่จังหวัดภาคใต้ระยะนี้ในหนังสือรวมแสงแห่งสันติ (มุขมูชันชลาสาธา เกสลามาคัน) ไว้ว่า :

“ราษฎรในขณะนั้นถูกเจ้าหน้าที่กดขี่เป็นอย่างหนัก หากมีอะไรที่ไม่พอใจก็ใส่ร้ายให้เป็นคดีผิดกฎหมาย โดยจับกุมพาไปขังที่กลางทางและใส่ร้ายว่าต่อสู้เจ้าหน้าที่ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเช่นนั้นมิใช่เกิดแก่คน 2-3 คน แต่เป็นสิบๆ คนในทุกอำเภอ ถ้าหากเราไปเจรจาโดยดี ถูกต้องตามกฎหมายหรือขอร้องต่อหัวหน้าเจ้าหน้าที่ ผู้ที่ไปเจรจานั้นก็จะโดนข้อหาหนักยิ่งขึ้น”

การร้องเรียนของราษฎรสี่จังหวัดภาคใต้หลายรายจึงทำให้รัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ จัดตั้ง “กรรมการสอดส่องภาวะการณ์ใน 4 จังหวัดภาคใต้” ในวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2490 เพื่อสืบสวนและเสนอแนะปรับปรุงสภาพการณ์เลวร้ายต่างๆ ที่กำลังเป็นอยู่ รัฐบาลกำหนดให้คณะกรรมการชุดดังกล่าวเดินทางถึงสี่จังหวัดภาคใต้ต้นเดือนเมษายนปีนั้น

ผู้นำชาวมลายูมุสลิมในจังหวัดปัตตานีทราบข่าวจากนายวิเวก จันทโรจน์วงศ์ ข้าหลวงประจำจังหวัดปัตตานีในวันที่ 3 เมษายน พ.ศ.2490 ดังนั้นในวันที่ 1 เมษายนปีเดียวกัน ผู้นำชาวมลายูมุสลิมจึงร่วมประชุมกันเพื่อกำหนดคำขอเกี่ยวกับศาสนาและสิทธิต่างๆ ของชาวมลายูมุสลิม ณ สำนักงานกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานีอย่างค่อนข้างกะทันหัน โดยมีผู้เข้าร่วมประชุมประมาณ 100 คน ที่ประชุมตกลงกำหนดคำขอ 7 ข้อต่อรัฐบาลผ่านทางคณะกรรมการสอดส่องภาวะการณ์ในสี่จังหวัดภาคใต้ดังนี้

1. ขอให้ปกครอง 4 จังหวัดนี้เป็นแคว้นหนึ่ง โดยมีผู้ดำรงตำแหน่งอย่างสูงให้มีอำนาจแต่งตั้งและปลดข้าราชการออกได้ ผู้ดำรงตำแหน่งนี้ต้องเป็นมุสลิมใน 4 จังหวัด
2. การศึกษาในชั้นประถมปีที่ 1-4 ให้มีการศึกษาเป็นภาษามลายูตลอด
3. ภาษีที่เก็บได้ให้ใช้จ่ายภายใน 4 จังหวัดเท่านั้น
4. ในจำนวนข้าราชการทั้งหมดขอให้มีข้าราชการชาวมลายูร้อยละ ๘๐
5. ขอให้ใช้ภาษามลายูควบกับภาษาไทยเป็นภาษาราชการ
6. ให้คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดมีเอกสิทธิ์ออกระเบียบเกี่ยวกับการปฏิบัติศาสนาอิสลามโดยความเห็นชอบของผู้มีอำนาจสูงสุด

7. ให้ศาลรับพิจารณาตามกฎหมายอิสลามแยกจากศาลจังหวัด มีโต๊ะกาลี (กอฎีหรือคะโต๊ะยุติธรรม) ตามสมควรและมีเสถียรภาพในการพิจารณาชี้ขาด คำขอเหล่านี้สร้างความลำบากใจให้กับคณะกรรมการสอดส่องภาวการณ์ในสี่จังหวัดภาคใต้ และเมื่อได้พิจารณาแล้วจึงเรียกตัวหะยีสุหลงซึ่งเป็นตัวแทนชาวมลายูมุสลิมที่ยื่นคำขอมาพบปะและชี้แจงในแต่ละข้อว่าข้อไหนควรทำหรือข้อไหนไม่ควรทำ และรัฐบาลจะให้ตามคำขอได้เพียงใด เพราะเหตุใด แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าตามเอกสารที่ปรากฏไม่พบว่าคณะกรรมการชุดนี้ชี้แจงอะไรไปบ้าง (2549 : 85-88)

หะยีดาโอ๊ะ บิน หะยีมะดีเยาะ ประธานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดนราธิวาส

ตัวแทนชาวมลายูมุสลิมจังหวัดนราธิวาส คือ หะยีดาโอ๊ะ บินหะยีมะดีเยาะ ประธานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดนราธิวาส ได้ยื่นคำขอ 11 ข้อต่อคณะกรรมการชุดดังกล่าวเช่นกันและมีเนื้อหาสาระสำคัญทำนองเดียวกันกับคำขอของชาวมลายูมุสลิมปัตตานี แต่มีข้อความเพิ่มเติมบ้าง เช่น

1. ขอให้หยุดราชการในวันศุกร์
2. ขอให้มิวิทย์กระจายเสียงเป็นภาษามลายู
3. ขอให้ทางราชการดักเตือนมิให้ประชาชน(ไทย) ใช้คำว่า “แขก” เป็นต้น

(2549 : 88)

- การต่อต้านนโยบายรัฐบาลโดยการสร้างพลังทางการเมือง

หลังจากที่หะยีสุหลงได้รับหนังสือที่ 5385/2590 ลงวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2490 จากพลเรือตรีถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมที่แจ้งให้ทราบว่าจะไม่เห็นด้วยกับการขอแยกศาลยอมทำให้หะยีสุหลงตระหนักดีว่าการต่อรองของตนสำเร็จผลได้ยาก นอกเหนือจากวิธีการแรกที่ได้กล่าวมาหะยีสุหลงได้ใช้วิธีการสร้างพลังทางการเมืองด้วย ซึ่งได้ดำเนินการเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะแรก คือ การปลุกระดมชาวมลายูมุสลิมสี่จังหวัดภาคใต้ วิธีการดังกล่าวนี้หะยีสุหลงเริ่มจากองค์กรทางสังคมของมุสลิม 2 องค์กร องค์กรแรกคือสุเหร่าหรือมัสยิด เนื่องจากสุเหร่าหรือมัสยิดเป็นสถานที่ทำละหมาดร่วมกันของชาวมุสลิมและใช้เป็นที่พักประชุมปรึกษาหารือในเรื่องต่างๆ ที่เกิดขึ้น ดังนั้นสุเหร่าหรือมัสยิดจึงไม่ได้เป็นเพียงสถานที่ทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นที่พักปะ สนทนาและแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดกันด้วย โดยเฉพาะวันสำคัญของทุกสัปดาห์จะต้องมีการทำละหมาดหมู่ในวันศุกร์ของชาวมุสลิมในหมู่บ้านที่อยู่ในวัยบรรลุนิติภาวะทางศาสนา

จำนวนไม่ต่ำกว่า 40 คน และปรากฏว่าในวันศุกร์ที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2490 หะยีสุหลงไปประชุมราษฎรมาลายูมุสลิมประมาณ 100 คน ที่สุเหร่าปรีเกี ต.กระโศก อ.ยะรัง จ.ปัตตานี เกี่ยวกับเรื่องศาสนาและปลุกใจให้รักท้องถิ่นทำนองโจมตรีรัฐบาลไทย ในทำนองว่า รัฐบาลไทยปกครองชาวมลายูใน 4 จังหวัดมาประมาณ 40 ปีแล้ว แต่ไม่ได้กระทำประโยชน์และบ้านเมืองให้ดีขึ้น โรงเรียนก็เหมือนเล่าไก่เป็นที่เขี่ยหยันของคนทั่วไป

นอกจากนั้นหะยีสุหลงยังกล่าวชักชวนให้ผู้ที่มาชุมนุมกันนั้น ไปออกเสียงร้องเรียนที่จังหวัดเพื่อขอปกครองตนเอง โดยกล่าวว่าหากรัฐบาลยินยอมก็จะเชิญตั้งกูมะหุฆุมมะไฮยิดดิน บุตรชายของสุลต่าน अबดุลกอดिर อดีตเจ้าเมืองตานีมาเป็นหัวหน้าของสี่จังหวัดภาคใต้ แต่ถ้ารัฐบาลไม่ยอมตามคำขอก็จะพากันไปร้องเรียนให้สำเร็จให้ได้

สำหรับองค์กรแห่งที่สองที่หะยีสุหลงใช้เป็นสถานที่ปลุกระดมชาวมลายูมุสลิมคือปอเนาะ โดยหะยีสุหลงเริ่มจากการแนะนำสั่งสอนให้เล่าเรียนการศาสนาและปลุกใจให้ระลึกถึงเชื้อชาติมลายูโดยถือว่าภาษามลายูเป็นภาษาประจำเชื้อชาติและเป็นภาษาของศาสนาอิสลาม อีกทั้งชี้ให้เห็นถึงความบีบคั้น เสื่อมโทรมที่รัฐบาลไทยปกครองสี่จังหวัดภาคใต้มาเป็นเวลา 40 ปี ทั้งนี้ก็เพื่อกระตุ้นให้เกิดความรักท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ยกเหตุการณ์ที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำเนินนโยบายในอันที่จะ “ทำลายเชื้อชาติ ภาษา และศาสนาของชาวมลายูตลอดจนการกระทำทารุณต่างๆ แก่ชาวมลายูแต่ละคนและแก่ชาวมลายูทั้งคณะและแก่ชาติ ศาสนาของชาวมลายู” อย่างไม่รู้ก็ตาม ไม่เป็นที่ปรากฏชัดว่าการใช้ปอเนาะเป็นแหล่งปลุกสำนึกชาวมุสลิมของหะยีสุหลงดำเนินไปได้กว้างไกลเพียงไร แต่จากหลักฐานที่ปรากฏพบว่าการดำเนินงานได้รับการตอบสนองเพียงอาณาเขตของอำเภอเมืองโดยมีจดหมายตอบรับความคิดเห็นของนักเรียนปอเนาะ ฮัลอิสลาฮ์ ต.ปยุต อ.เมือง จ.ปัตตานี ความว่า

“บรรดาศิษย์ทั้งหลายไม่หมอดหวังที่จะได้คืนมาซึ่งสิทธิเชื้อชาติมลายูและมีความกล้าแข็งที่จะต่อต้านเพื่ออิสรภาพ หากมีอะไรมาขัดขวางก็พร้อมระเบิดออกมาประหนึ่งภูเขาไฟ บรรดาศิษย์มีความตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะกระทำทุกอย่างพร้อมกับผู้นำ บรรดาศิษย์ต้องการผู้นำขอให้ท่านคณะกรรมการอิสลาม (หะยีสุหลง अबดุลกาเดร์) รองประธาน (หะยี अबดุลมายี โมงอาภิบ) เลขานุการ (หะยี अबดุลละฮะ อาหวัง) คิดช่วยชาติของท่านที่กำลังถูกกดขี่ให้ปลดออกจากความทารุณ และขอแสดงความเคารพมาด้วยความเศร้าสลดที่เต็มไปด้วยน้ำตา”

การกระทำของหะยีสุหลงข้างต้นนั้นถูกสายลับของทางราชการรายงานต่อนายวิเวก จันทโรจน์วงศ์ ข้าหลวงประจำจังหวัดปัตตานี เป็นระยะๆ ซึ่งนายวิเวก จันทโรจน์วงศ์ ได้รายงานต่อกระทรวงมหาดไทยอีกทอดหนึ่ง แต่กระทรวงมหาดไทยดูเหมือนว่ายังไม่คิดจัดการอะไร

การดำเนินงานของหะยีสุหลงกลายเป็นกลุ่มต่อต้านรัฐบาลอย่างเต็มรูปแบบเมื่อมีผู้ร่วมมือช่วยเหลือและยิ่งกว่านั้นยังได้ออกระเบียบข้อบังคับของกลุ่ม หรือที่เรียกเป็นภาษามลายูว่า “ปราอะโตรันปราเกร๊ะกัน” ซึ่งพิมพ์จากเครื่องพิมพ์ดีดภาษามลายูที่ใช้ในสำนักงานกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานีใกล้บ้านพักของหะยีสุหลงและปรากฏหลักฐานว่า ระเบียบข้อบังคับของกลุ่มถูกนำออกเผยแพร่ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2490 มีวัตถุประสงค์อยู่ 2 ประการ คือ

ประการแรก เพื่อมอบสิทธิให้แก่ชาวมลายู เผ่าพันธุ์มลายูให้เจริญมั่นคงอยู่ชั่วกาลนาน

ประการที่สอง เพื่อก่อตั้งแคว้น โดยต้องการมีอำนาจที่จัดระเบียบแคว้นเสียเองตามขนบธรรมเนียมมลายู ภายใต้ความคุ้มครองของรัฐบาลไทย

ในระเบียบข้อบังคับของกลุ่ม กำหนดให้มีผู้ดำเนินการ 3 ระดับ คือ 1. ประมุข 2. คณะกรรมการทั้งหลาย 3. ประชาชนทั่วไป พร้อมทั้งกำหนดหน้าที่ของบุคคลทั้ง 3 ระดับ ไว้ดังนี้ ประมุขมีหน้าที่หาผู้ทางดำเนินการของกลุ่มตามโอกาส ตามยุคและทำการติดต่อกับรัฐบาลต่างประเทศและในประเทศ

คณะกรรมการมีหน้าที่ชี้แจงให้ประชาชนทั่วไปเข้าใจในวัตถุประสงค์ของกลุ่ม และมีหน้าที่เก็บเงินบริจาคของประชาชนเพื่อเป็นรายจ่ายในการกิจของกลุ่ม นอกจากนี้คณะกรรมการมีหน้าที่แก้ปัญหาต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นต่อกลุ่ม

ประชาชนทั่วไปจะต้องร่วมมือช่วยเหลือเชิดชูวัตถุประสงค์ของกลุ่ม โดยเพิ่มกำลังสติปัญญาด้วยความสุจริตใจและความรักนิยามใฝ่ฝันอย่างสุดซึ้งในศาสนา เผ่าพันธุ์ และบ้านเกิดเมืองนอนของตน

สำหรับการขยายงานแยกสาขาออกไปนั้น โดยระเบียบข้อบังคับของกลุ่ม กำหนดให้คณะกรรมการต้องจัดให้มีคณะอนุกรรมการขึ้นตามตำบลและหมู่บ้านต่างๆ เพื่อทำหน้าที่เช่นเดียวกับคณะกรรมการ

ระเบียบข้อบังคับของกลุ่มที่ได้กล่าวมามีได้เป็นความลับในหมู่ผู้ร่วมคิดการอีกต่อไปเมื่อตกอยู่ในมือของทางราชการ โดยขุนจาร์วิเศษศึกษากร ศึกษาธิการอำเภอเมืองปัตตานี นำไปมอบให้กับขุนศิลปกิจพิสัยห์ ศึกษาธิการจังหวัดปัตตานี และกล่าวว่าได้มาจากหะยีคาโอ๊ะ บิน หะยีมะดีเยาะ ประธานกรรมการอิสลามประจำจังหวัดนราธิวาส โดยเห็นว่ามีข้อความที่ไม่เหมาะสม จากนั้นขุนศิลปกิจพิสัยห์ได้แปลข้อความจากระเบียบข้อบังคับของกลุ่มจากภาษามลายูเป็นภาษาไทยแล้วเสนอต่อนายวิเวก จันทโรจน์วงศ์ ข้าหลวงประจำจังหวัดปัตตานี แต่นายวิเวก จันทโรจน์วงศ์ เพียงแต่เก็บเรื่องราวไว้ติดตามพฤติกรรมของผู้นำชาวมลายูมุสลิมต่อไป

ในปลายปี พ.ศ.2490 นั้นเอง เกิดคคิปสันทรพภัยในจังหวัดปัตตานีขึ้นราว 200 คคิป บางรายถูกปล้นและเผาบ้านด้วย โดยเฉพาะคนไทยพุทธถูกปล้นมากที่สุด ผู้ถูกปล้นส่วนใหญ่ให้การกับตำรวจว่าเมื่อผู้ร้ายลงจากบ้านเรือนไปแล้วก็จะร้องตะโกนว่า “ฮิโตะมลาญู” (มลาญูงตั้งนเถิด) นอกจากนั้นมีการเผาโรงเรียนของรัฐบาลในเขตเทศบาลเมืองปัตตานี 1 แห่ง และในระยะเวลาเดียวกันนั้น มีผู้นำไปปลิวปิดทิ้งไว้ตามที่ต่างๆ ใน เขตเทศบาลซึ่งมีข้อความต่างๆ กันอันเป็นข้อความที่ชักชวนให้ชาวมลายูมุสลิมตั้งตัวทางการเมือง ไปปลิวส่วนใหญ่มีข้อความว่า “ไทยคือไทย มลาญูคือมลาญู ชาวมลายูงตั้งนเถิด ชาติมลาญูงเจริญ”

สำหรับทางจังหวัดปัตตานีก็ได้แต่เก็บตัวอย่างไปปลิวส่งต่อไปยังกระทรวงมหาดไทยและรายงานให้ทราบ พร้อมกับสอดส่องพฤติกรรมของชาวมลายูมุสลิมปัตตานีต่อไปเช่นเดิม เหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้ดำเนินต่อไปจนกระทั่งเดือนมีนาคม พ.ศ.2491 ปรากฏข่าวออกมาว่าโรงเรียนในเขตเทศบาลเมืองปัตตานีถูกเผา 3 หลัง และมีข่าวก่อกวนอยู่เรื่อยๆ เช่น จะมีกองโจรเข้าปล้นตลาดบ้างจะปล้นเมืองบ้าง หรือจะเผาที่ว่าการอำเภอบ้าง

ความไม่สงบในจังหวัดปัตตานีตั้งแต่ปลายปี ๒๔๘๐ เป็นต้นมานี้เองทำให้รัฐบาลเพิ่มความสนใจและเอาใจใส่มากขึ้นในเวลาต่อมา

ลักษณะที่สอง ที่หะยีสุหลงใช้สร้างพลังทางการเมืองเพื่อต่อรองกับรัฐบาลให้ยินยอมทำตามคำขอ ๗ ข้อ คือ การขอความร่วมมือกับตั้งกูมะหุมุด มะไฮยิดดินโดยตั้งกูมะหุมุด มะไฮยิดดินเริ่มติดต่อขอความร่วมมือจากหะยีสุหลงก่อนเมื่อ พ.ศ.2489 เกี่ยวกับตำแหน่งสุลต่านของปัตตานีตามคำมั่นที่อังกฤษได้ให้ไว้ในระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพา อย่างไรก็ตามตั้งแต่ พ.ศ.2489 ยังไม่ปรากฏหลักฐานของทางราชการที่แสดงว่า หะยีสุหลงได้ทำงานอะไรบ้างเพื่อความร่วมมือกับตั้งกูมะหุมุด มะไฮยิดดิน นอกจากมีรายงานว่าหะยีสุหลงเป็นเพียงหัวหน้าใหญ่ของชาวมลายูมุสลิมที่ติดต่อกับทหารอังกฤษ จากข้อแรกจากคำขอ 7 ข้อ ที่หะยีสุหลงเป็นตัวแทนยื่นต่อรัฐบาลผ่านทางคณะกรรมการสอดส่องภาวะการณ์ ในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้เมื่อวันที่ 3 เมษายน 2490 ที่ผ่าน ซึ่งมีข้อความทำนองว่า ต้องการให้มีชาวมลายูมุสลิมผู้หนึ่งมาเป็นผู้ปกครองสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้นั้น ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นตำแหน่งที่สงวนไว้เพื่อตั้งกูมะหุมุด มะไฮยิดดิน โดยสิ่งที่ยืนยันได้อย่างชัดเจนอีกประการ คือ การพูดปลุกใจชาวมลายูมุสลิมของหะยีสุหลงในสุเหร่าปรีกิ ที่อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2490 เพราะเป็นครั้งแรกที่ปรากฏว่าหะยีสุหลงจะเชิญ ตั้งกูมะหุมุด มะไฮยิดดิน มาเป็นหัวหน้าของสี่จังหวัดภาคใต้

การดำเนินงานของตั้งกูมะหุมุด มะไฮยิดดิน เกี่ยวกับปัตตานีเริ่มต้นเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.๒๔๘๐ เพื่อทำให้ปัตตานีเป็นที่รู้จักของโลกภายนอก ด้วยการเชิญนางสาวบาร์บารา

วิททิงแฮม โจนส์ (Miss Barbara Whittingham Jones หรือ “มิสโจนส์”) ซึ่งเป็นเพื่อนสนิทและเป็นนักข่าวของหนังสือพิมพ์สตรีทไทม์ในสิงคโปร์ เข้าไปทำข่าวในจังหวัดปัตตานี

มิสโจนส์ได้ส่งโทรเลขจากสหพันธรัฐมลายูถึงหะยีสุหลงด้วยตนเองให้ไปรอรับที่สถานีโคกโพธิ์ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี โดยหะยีสุหลงไปรอรับกับหะยีอับลูมาโยมิงอากีบ

ในฐานะเจ้าของบ้านจึงจำเป็นที่หะยีสุหลงต้องต้อนรับแขกของเต็งกูมะหุดมะไฮยิดดิน และแขกของตนให้ดีที่สุด และในฐานะที่แขกเป็นชาวต่างประเทศ หะยีสุหลงจึงนำมิสโจนส์ไปพบกับนายวิเวก จันทโรจน์วงศ์ ข้าราชการประจำจังหวัดปัตตานี เพื่อรายงานตัวแต่นายวิเวก จันทโรจน์วงศ์ ตีตราการจึงไม่มีโอกาสได้พบ จนในเวลาต่อมามิสโจนส์ก็ไม่มีโอกาสได้พบกับนายวิเวกจันทโรจน์วงศ์ อีกเลย เพราะต้องให้หะยีสุหลงนำเที่ยวชมตามหมู่บ้านต่างๆ ในจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาสเพื่อทำข่าว นอกจากหะยีสุหลงแล้วยังมีนายเวสสะแม มุฮัมหมัด ซึ่งเป็นศิษย์คนหนึ่งของหะยีสุหลงติดตามไปด้วย มิสโจนส์พักอยู่ที่บ้าน หะยีสุหลง 2 คืน จึงเดินทางกลับ โดยมีหะยีสุหลงและนายเวสสะแม มุฮัมหมัด เดินทางไปส่งที่รัฐกลันตัน แต่ก่อนที่มิสโจนส์จะเดินทางกลับออกไปนั้นก็ได้อำรูปร่วมกับหะยีสุหลง นายเวสสะแม มุฮัมหมัด และหะยีอับลูมาโยมิงอากีบ เป็นที่ระลึก 1 รูป รูปหมู่ใบนี้ในภายหลังจะถูกทางราชการนำมาขึ้นชั้นเป็นหลักฐานอ้างว่าหะยีสุหลงพยายาม ชักชวนชาวต่างชาติเข้ามาในประเทศและส่งเรื่องราวภายในที่ไม่สมควรออกไปเผยแพร่ในต่างประเทศทำให้รัฐบาลเสื่อมเสียชื่อเสียง

ก่อนหน้าที่มิสโจนส์จะเดินทางเข้ามาในประเทศไทยได้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงขึ้นในหมู่บ้านบาลูกาสาเมาะ ตำบลบาลูกาสาเมาะ อำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส เนื่องจากร้อยตำรวจโททუნ ดังคสุร์ตัน หัวหน้าสถานีตำรวจภูธรอำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส ถูกกลุ่มโจรของนายอาแว มะเซ็ง ลอบสังหารโดยถูกกลุ่มโจรไปหลอกแจ้งความว่า มีการฆาตกรรมในหมู่บ้านขอให้ไปชันสูตรศพ หลังจากสังหารร้อยตำรวจโททუნ ดังคสุร์ตัน แล้วกลุ่มโจรได้ยึดปืนสะเต็นหลบหนีไปด้วย

ข้อมูลจากชาวมลายูมุสลิมให้รายละเอียดว่า เมื่อเจ้าหน้าที่ตำรวจทราบข่าวจึงยกกำลังไปที่หมู่บ้านทันที พร้อมกับจับกุมชาวบ้านผู้หนึ่งไปทรมานเพื่อหาคำตอบว่าใครเป็นฆาตกร และตั้งข้อหาชาวบ้านทั้งหมดว่าให้ที่ซ่อนโจรและส่งเสบียงอาหารให้โจร หลังจากนั้นตำรวจจึงเผาหมู่บ้านวอดวายเป็นเถ้าถ่าน เป็นการดับความโกรธแค้นซึ่งเป็นเหตุทำให้ชาวบ้าน 29 ครอบครัว ไร่ที่อยู่อาศัย

เมื่อมิสโจนส์เดินทางออกจากประเทศไทยไปแล้วจึงได้เขียนบทความเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ในจังหวัดปัตตานีที่พบเห็นเพียง 2-3 วัน ลงในหนังสือพิมพ์สตรีทไทม์ (The Straits

Times) ฉบับวันที่ 3 พฤศจิกายน ค.ศ.1947 (พ.ศ.2490) เนื้อหาส่วนใหญ่โจมตีการกระทำของข้าราชการไทยในจังหวัดปัตตานีและนราธิวาสเป็นต้นว่า ข้าราชการไทยถูกเกลียดชังชาวมลายู และข่มขืนหญิงชาวมลายู นอกจากนั้นตำรวจยังเผาหมู่บ้านชาวมลายูโดยกล่าวหาชาวมลายูว่าให้ที่ซ่อนโจร ซึ่งตำรวจมิได้สอบสวนหาข้อเท็จจริงเสียก่อน มีสโจนส์ยังกล่าวอีกว่า ชาวมลายูมุสลิมไม่มีเสรีภาพในการพูด ไม่มีหนังสือพิมพ์จะอ่าน วิชยาก็ไม่มีให้ฟัง ไม่มีสถานที่ที่จะแสดงความคิดเห็น นอกจากในสุเหร่าหรือมัสยิดเท่านั้น และลงท้ายบทความว่าชาวปัตตานีกำลังจะกอบกู้เอกราชโดยมีสำนักงานใหญ่อยู่ที่กลันตัน โดยการนำของเต็งกูมะหฺมุด มะไฮยิดดิน

บทความดังกล่าวข้างต้นนี้ทำให้ชาวมลายูมุสลิมในสหพันธรัฐมลายูใช้เป็นข้ออ้างในการโจมตีการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐบาลไทยและถูกขยายต่อไปยังหนังสือพิมพ์ต่างๆ ในสหพันธรัฐมลายู เช่น หนังสือพิมพ์อูตุซัน ซามาน (Utusan Zaman)

สำหรับหะยีสุหลงเองได้เขียนร่างบทความถึงบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ อูตุซัน มลายู (Utusan Melayu) ซึ่งเป็นหนังสือภาษามลายูในสหพันธรัฐมลายูอีกฉบับหนึ่ง โดยมีข้อความที่ได้กล่าวถึงการกดขี่ที่ชาวปัตตานีได้รับจากคณะรัฐบาลไทย ทั้งยังได้กล่าวว่ามีหัวหน้าคนสำคัญๆ ในปัตตานีได้จัดให้มีการประชุมเพื่อศาสนาอิสลามและชาติมลายูในอันที่จะให้พ้นจากการกดขี่ นอกจากนั้นแล้วยังกล่าวต่อไปว่าชาวมลายูหนุ่มสาวปัตตานี “ที่ยังหลับให้ตื่น” และเพื่อจัดให้มีโรงเรียนศาสนาและให้มีผู้นำที่เหมาะสมและทันสมัย อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏว่ามีเอกสารของทางราชการยืนยันว่าร่างบทความนี้ถูกส่งไปยังบรรณาธิการหนังสือพิมพ์อูตุซัน มลายู ให้ตีพิมพ์แล้วหรือไม่

ขณะที่กลุ่มหะยีสุหลงกำลังดำเนินการหาวิธีการต่อรองกับรัฐบาลไทยอยู่นั้น รัฐบาลของพลเรือตรีถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ก็กำลังพิจารณาหาทางผ่อนปรนแก้ไขความคับข้องใจของชาวมลายูมุสลิมสี่จังหวัดภาคใต้อยู่ แต่ในนโยบายที่กำลังพิจารณาหมดโอกาสที่จะใช้เมื่อ “คณะทหารของชาติ” โดยการนำของพลโทผิน ชุณหะวัณ ก่อการรัฐประหารล้มรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2490 โดยอ้างว่ารัฐบาลชุดนี้ไม่มีเสถียรภาพในการบริหารราชการแก้ไขปัญหาของประเทศ ผลของการรัฐประหารครั้งนี้เป็นเหตุให้นายปรีดี พนมยงค์ อดีตนายกรัฐมนตรี ซึ่งถูกคณะรัฐประหารเพิ่งเล็งว่ามีส่วนรู้เห็นในการลอบปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ.2489 ต้องหลบหนีไปสิงคโปร์เพื่อความปลอดภัย ในเวลาต่อมา นายแฉ่ม พรหมยงค์ จุฬาราชมนตรี ซึ่งถูกเพิ่งเล็งว่าเป็นพรรคพวกของนายปรีดี พนมยงค์ ได้หลบหนีติดตามไปภายหลัง

รัฐบาลใหม่ของนายควง อภัยวงศ์ ได้รับมอบหมายจากคณะรัฐประหารให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และประกาศปลดนายแฉ่ม พรหมยงค์ ออกจากตำแหน่งจุฬาราชมนตรีอย่าง

เป็นทางการ อย่างไรก็ตามรัฐบาลใหม่ชุดนี้ได้ติดตามคู่มือของชาวมลายูมุสลิมสี่จังหวัดภาคใต้ในการกระทำครั้งนี้ด้วย แต่ไม่พบปฏิกริยาอะไรที่แสดงออกมาว่าไม่พอใจ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจาก จุฬาราชมนตรีเป็นชาวกรุงเทพฯ และประจำอยู่ในกรุงเทพฯ จึงไม่ได้มีอิทธิพลต่อความคิดและการกระทำของชาวมลายูมุสลิมสี่จังหวัดภาคใต้มากนัก

รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ มอบหมายให้หลวงสินาดโยธารักษ์ (พลโทชิด มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เพื่อแก้ไขปัญหาคความไม่สงบในสี่จังหวัดภาคใต้ที่กำลังเป็นอยู่ โดยหลวงสินาดโยธารักษ์มีนโยบายที่จะกำจัด “ตัวการที่คิดแบ่งแยกดินแดน” ซึ่งในที่นี้ก็จะหมายถึงกลุ่มหะยีสุหลงนั่นเอง (2549 : 102-110)

การยกเลิกตำแหน่งคะโต๊ะยุติธรรมใน พ.ศ.2487/ค.ศ. 1944

ภายใต้รัฐบาลเผด็จการของหลวงพิบูลย์สงครามที่มีการประกาศยกเลิกตำแหน่งคะโต๊ะยุติธรรมในวังหรือปัดตานี ยะลา นราธิวาสและสตูล พร้อมทั้งยกเลิกกฎหมายครอบครัวมรดกการสมรส การหย่าร้างนั้น เป็นการละเมิดสิทธิในการนับถือศาสนาอย่างรุนแรง (Muhammad Kamal K. Zaman, 1995 : 13)

จากบทความ “ประวัติความเป็นมาของกฎหมายอิสลามในประเทศไทย และสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี” (2537: 59) ระบุว่า ใน พ.ศ. 2487 บรรดาอุละมาอ์นำโดย หะยีสุหลง อับดุลกาเดร์ ได้จัดการประชุมโดยมีแกนนำสำคัญ 11 ท่าน การประชุมครั้งนี้จัดขึ้นที่ปอเนาะตวนฆูรูหะยีมุหัมมัดเปาต์ บินดั่งยือลาปิง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ที่ประชุมมีมติให้จัดตั้งองค์กรทางศาสนา ใช้ชื่อเรียกว่า “AL-Hai'ah al Tanfiziah Al Ahkam Al-Shar'iyah” (Lembaga Pelak Saknaan Hukum Shar'iyah) “มัจลิสอัลไฮอะฮ์ อัลตัลฟีฮียะฮ์ อัลอะหุกาม อัลชาร์ฮียะฮ์ ฝะฎอนีย์” ซึ่งแปลว่า สำนักงานดำเนินงานศาสนบัญญัติประจำจังหวัดปัตตานี

นอกจากนี้ นูมาน หะยีมะแซ (2002:123) ระบุว่า คณะกรรมการสำนักงานดำเนินงานศาสนบัญญัติประจำจังหวัดปัตตานี ดำเนินงานมี 11 ท่าน ประกอบด้วย

1. หะยีสุหลง บิน อับดุลกาเดร์ (ประธานกรรมการ)
2. หะยีอะหมัด บิน หะยียูไซฟ เปาห์ (รองประธานกรรมการ)
3. หะยีอับดุลมายิด (อัมบัง) บิน หะยีอับดุลเลาะห์ ชะเออะ (เลขานุการ)
4. หะยีวันมุฮัมหมัด บิน วันอิติริส บรือมิน (กรรมการ)
5. หะยีหะซัน บิน มุฮัมหมัดอามีน เมาะ โงล (กรรมการ)
6. หะยีอับดุลเราะห์มัน บิน อรัชาด โต๊ะดาลอ (กรรมการ)

7. หะยีวันมุฮัมหมัดซอและห์ บิน หะยีอัปดุลลอฮฺ ทรายขาว (กรรมการ)
8. หะยีนีเต๊ะ โกอโรโน ปรานอม (กรรมการ)
9. หะยีมุฮัมหมัด บิน อัปดุลวาฮับ อันฟูซานนี โต๊ะปรีกี (กรรมการ)
10. หะยีวันอิบราเฮม บิน วันอัปดุลกอเดร์ (กรรมการ)
11. หะยีอัปดุลเลาะห์ บิน หะยีอาวัง เมอซีร (กรรมการ)

มุหัมหมัดกามาล เค.ชามาน (1995 : 13) ระบุว่า ปี พ.ศ. 2487/ค.ศ.1944 รัฐบาลสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ได้ออกพระราชกำหนดให้เลิกใช้กฎหมายอิสลามใน 4 จังหวัดเสีย ทำให้คนมุสลิมใน 4 จังหวัดเดือดร้อนเป็นอย่างมาก และจะเป็นบาปแก่ผู้รู้ทั้งหลาย (ผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนาอิสลามหรืออาหม์มอละมาอ) หากไม่หาทางแก้ไข

จากบทความ “ประวัติความเป็นมาของกฎหมายอิสลามในประเทศไทย และสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี” (2537: 59) ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ในวันที่พฤหัสบดี ที่ 28 เซาวาล ฮ.ศ. 1362 (พ.ศ.2486) อาหม์มอละมาอในจังหวัดปัตตานีประมาณ 100 คน เศษ ได้ประชุมพร้อมกันที่สุเหร่าของโต๊ะครู หะยีอะหมัดเปาหุ บินนังยือลาปัน ด.ยะรัง อ.ยะรัง จ.ปัตตานี มติที่ประชุมได้คัดเลือกโต๊ะครู 3 คนเป็นกอฎี รับผิดชอบเกี่ยวกับศาสนาอิสลามในจังหวัดปัตตานี คือ

1. นายหะยีสุหลง บินอัปดุลกาเดร์ อัล-พะฎอนีย์
2. นายหะยีวันมุฮัมหมัด บินอิคริส บรือมิน
3. นายหะยีอัปดุลมายิด (อัมบง) บินหะยีอัปดุลเลาะห์ ซะเอาะ

หลังจากเลือกกอฎีแล้ว ได้มีมติให้เปิดสำนักงานกอฎีขึ้นที่ “มัจราซะห์อัลมูอารีฟ อัลวาฏอนียะฮ์ปัตตานี” เพราะขณะนั้นโรงเรียนนี้ได้ย้ายไปที่กรือเซะแล้ว อาคารหลังนี้สร้างด้วยเงินที่รับบริจาคจากประชาชน 4,000 บาท และได้รับอุดหนุนจากพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น (พ.ศ.2481) 3,200 บาท ซึ่งอยู่หน้าบ้านหะยีสุหลงจึงให้นายหะยีสุหลงเป็นผู้ดำเนินการ และได้ตั้งชื่อสำนักงานนี้ว่า “มัจลิสอัลไฮอะห์ อัลดัลฟีซียะห์ อัลอะห์กาม อัลฮ์รอียะห์ ฟาฏอนี” ซึ่งแปลว่า สำนักงานดำเนินงานศาสนบัญญัติประจำจังหวัดปัตตานี

นอกจากนี้มุหัมหมัดกามาล เค.ชามาน (1995 : 13,15) กล่าวว่า ในปี พ.ศ.2489/ค.ศ. 1946 บรรดาเยาวชนชาวปัตตานีได้จัดตั้งสมาคมสมาจังหวัดปัตตานี (ขวัฎุปัตตานี) โดยมีวันอุษมาน บิน วันอะหมัด (ชาวสะบารังปัตตานี) เป็นนายกสมาคมคนแรก

ในปี พ.ศ. 2491/ค.ศ. 1948 คนหนุ่มสาวชาวปัตตานีที่อยู่ต่างแดนได้ก่อตั้งสมาคมมลายูแห่งมหาปัตตานี มีชื่อย่อว่า กัมปาร์ Gabongan Melayu Patani Raya (GAMPAR) สมาคมนี้มี

Tengku Kamariah Binti Sultan Abdul Kadir เป็นน้องสาวของเต็งกูมะหฺมุด มะไฮยิดดิน เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้ง การประชุม ได้จัดขึ้นที่สำนักงานกรรมการอิสลามและประเพณีมลายูกันตันอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2491 การประชุมครั้งนั้นมีบุคคลที่มีชื่อเสียงทั้งในกัณฑ์และปัตตานีร่วมประชุมประมาณ 400 คน แกนนำสำคัญ อาทิ เช่น เต็งกูมะหฺมุด มะไฮยิดดิน , เต็งกูอับลดุลละลา (นายอคุลย์ ณ สายบุรี), อับดุลเราะหฺมาน, เต็งกูมะหฺมุด บิน เต็งกูหุเซน, เต็งกูซาบิละฮฺ บินดี เต็งกูอับลกอดิร ดำรงตำแหน่งประธานฝ่ายสตรีปัตตานี (เต็งกูซาบิละฮฺเป็นมารดาของเต็งกูอะหมัดริชาวอุดี อติตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศมาเลเซีย) ะฮฺยิสฺหฺหลงได้วางแผนยุทธศาสตร์ การต่อสู้สองแนวทาง คือ การต่อสู้ในประเทศและนอกประเทศ การต่อสู้นอกประเทศมอบหมายให้เต็งกูมะไฮยิดดินเป็นผู้นำ ส่วนในประเทศะฮฺยิสฺหฺหลงในนามประธานกรรมการอิสลามจังหวัดปัตตานีเป็นผู้นำ

อ.บางนรา (2537 : 44) ในบทความ “ะฮฺยิสฺหฺหลง บินอับกอดิร” กล่าวว่า ในวันที่ 16 มกราคม พ.ศ.2491 โดยคำสั่งของข้าหลวงปัตตานี (พระยารัตนภักดี) ะฮฺยิสฺหฺหลง ถูกจับกุม โดยถูกตั้งข้อหาว่า ขบถต่อประเทศชาติ ศาลตัดสินจำคุก 3 ปีกับอีก 2 เดือน ในระหว่างการตัดสินคดีที่ศาลนครศรีธรรมราช ะฮฺยิสฺหฺหลงได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งชื่อ “ฉุฉุซัน จาฮายา เกอสลามัตตัน” ท่านได้ระบุว่า การถูกจับของท่านนั้น มีสาเหตุจากเรื่องส่วนตัวของท่านกับข้าหลวง กล่าวคือ ก่อนที่พระยารัตนภักดีจะเป็นข้าหลวง เขาได้มีหนังสือถึงะฮฺยิสฺหฺหลง ให้ช่วยพูดกับชาวปัตตานีให้เลิกเขาเป็น ผู้แทนราษฎรจังหวัดปัตตานีเพื่อจะได้มีปากเสียงพูดในสภาผู้แทนราษฎรที่กรุงเทพฯ “เพราะฉันกับเขา รู้จักกันดีในสมัยที่เขาเป็นข้าหลวงเมื่อ 18 ปี ก่อน แต่ขณะนั้นฉันไม่มีโอกาสช่วยเหลือเขาได้ เพราะขุนเจริญ สืบแสงซึ่งเป็นคนที่ใกล้ชิดกับฉันเป็นอย่างยิ่งก็อยากจะเป็นผู้แทนราษฎรสมัยนั้น” เมื่อได้รับอิสรภาพในปี พ.ศ. 2495 ะฮฺยิสฺหฺหลงได้กลับมาทำงานเดิมอีกคือสอนศาสนาไม่แน่ว่า เนื่องจากจากความกล้าหาญในการพูดหรือความเก่งในการสอนหรือผู้คนอยากฟังคำสอนจาก “โต๊ะครูที่เคยถูกจับจำคุก” ทำให้มีผู้คนไปฟังคำสอนของท่านมากมาย กล่าวกันว่า วันที่ะฮฺยิสฺหฺหลงสอนศาสนานั้น ตลาดปัตตานีจะเต็มไปด้วยผู้คนที่มาจากใกล้และไกล จนกระทั่งวันหนึ่งผู้กำกับการตำรวจที่สงขลาได้เรียกตัวนายเจ๊ะอาลี บินเจ๊ะโวะ, นายวันอุษมาน บิน วันอะหมัด, นายเจ๊ะอิสฮาก บิน อับบาส และะฮฺยิสฺหฺหลงไปที่กองกำกับการตำรวจที่สงขลา แต่จะเป็นเพราะเหตุใดไม่อาจทราบได้ นายเจ๊ะอาลีไปก่อนคนเดียว และไม่มีอะไรเกิดขึ้นกับตัวเขานอกจากถูกสอบสวนแล้วให้กลับบ้านได้ โดยตำรวจกำชับมาว่า “ให้โต๊ะครู (ะฮฺยิสฺหฺหลง) มา” วันศุกร์ที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2497 (14 ชุลฮิจญะฮฺ ฮ.ศ.1373) ะฮฺยิสฺหฺหลงพร้อมด้วยนายวันอุษมาน บิน วันอะหมัด, นายเจ๊ะอิสฮาก บิน อับบาส, และนายอะหมัดบุตรชาย ซึ่งะฮฺยิสฺหฺหลงชวนบุตรชายเพื่อช่วยไปเป็นล่ามที่สงขลา หลังจากนั้นทั้ง 4 ท่านนี้ ไม่ได้กลับมาอีกเลย

3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างอุลมะฮุดตานีกับอุลมะฮูในต่างแดน

3.3.1 ความสัมพันธ์ระหว่างอุลมะฮุดตานีกับอุลมะฮูในตะวันออกกลาง

นับเป็นธรรมเนียมของประเทศต่างๆ ในโลกนี้ที่มีเจตนารมณ์และนโยบายด้านการต่างประเทศ ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศไปสู่จุดหมายของความก้าวหน้าและความเจริญรุ่งเรือง นโยบายด้านการทูตจะต้องดำเนินไปพร้อมๆ กันทุกประเทศเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ในด้านการเมือง เศรษฐกิจ การศาสนา การศึกษาและอื่นๆ

ราชอาณาจักรปัตตานีคารุสสลามมีความสัมพันธ์กับประเทศต่างๆ เป็นเวลาช้านาน บันทึกในประวัติศาสตร์ระบุว่า มีการติดต่อกับดินแดนในรัฐต่างๆ ของเอเชีย เช่น จีน อินเดีย อาหรับและเปอร์เซีย ซึ่งการติดต่อในครั้งนั้นจะเน้นการติดต่อการค้าขายเป็นหลัก

ความสัมพันธ์ระหว่างอุลมะฮุดตานีกับอุลมะฮูในตะวันออกกลาง ผู้วิจัยจะเน้นในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 อันเป็นยุคที่ปัตตานีตกอยู่ภายใต้อำนาจของราชอาณาจักรสยาม บรรดาอุลมะฮูที่มีชื่อเสียงของปัตตานี โดยเฉพาะซัยคุดาอุด อัล-พะฎอนีย์ (พ.ศ. 2312-2390/ค.ศ. 1769-1847) ได้อพยพไปพำนักยังมหานครมักกะฮฺ ท่านได้ศึกษาและสอนหนังสือ แต่งตำราไว้มากมาย นอกจากนั้นยังมีซัยคุนิกเคร อัล-พะฎอนีย์ (พ.ศ. 2372-2441-ค.ศ. 1829-1898) ซัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ (พ.ศ. 2399-2451/ค.ศ. 1856-1908) ตูวันมีนาล (พ.ศ. 2636-2456/ค.ศ. 1820-1913) (Ahmad Fathy 2001 : สารบัญญ)

จากการที่บรรดาอุลมะฮูของปัตตานีมาศึกษาต่อในตะวันออกกลางนั้นทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่กระหว่างครูและศิษย์ขึ้น

ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ปตานีคารุสสลามมีนักคิด นักปราชญ์ นักคอะวะฮฺ (นักเผยแผ่ศาสนา) เชื้อสายอาหรับตะวันออกกลาง (สะฎออเราะเมาต) เดินทางมาพำนัก ปักหลักสร้างถิ่นฐานโดยการสมรสกับชาวพื้นเมืองปัตตานี และเปิดสอนศาสนาอิสลามที่นั่นอุลมะฮูเหล่านั้น ยกตัวอย่างเช่น หนึ่งในบุตรของซัยคุฮุซมาน อัล-ยามานี, ซัยคุซะหะฟียุดดีน อัล-อับบาส, ซัยคุสะอิด อัล-บาชีซา (โตะปาไซ), ซัยคุม็อมบ็อก (คะโตะป็นญึง) (Mohd.Zamberi A.Malek, 1994 : 94)

แผ่นดินตะวันออกกลาง โดยเฉพาะมหานครมักกะฮฺกลายเป็นศูนย์กลางวิชาการอิสลาม ของโลกทำให้ปัญญาชนมุสลิมเดินทางมาแสวงหาวิชาความรู้มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญญาชนจากปัตตานี มัสยิดลิหะรอมและนครมะดีนะฮฺเป็นสถานที่ที่เหล่าปัญญาชนศึกษาเรียนรู้ คัมภีร์หลายแขนงวิชาจากบรรดาอุลมะฮูของประเทศอียิปต์ เปอร์เซีย อิรัก ตุรกี โมร็อกโค เป็นต้น

ในที่นี้ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างประวัติการศึกษาพอสังเขปของอุละมาอูบางท่าน ดังนี้

- ชัยคุดาอุด อัล-พะฎอนีย์ ซึ่งท่านได้ศึกษากับชัยคุมุหัมมัด บิน อับดุลกะรีม อัล-ซัมมาน ชาวเมืองมะดีนะฮ์ (Ismail Che Daud, 1988 : 9)

นอกจากนี้ท่านยังเป็นศิษย์ของชัยคุอะฎอลอฮ์ ชัยคุมุหัมมัดซัยนุ บิน ฝะกีฮ์ ญะลาอุดดีน ชาวอาเจห์ และไซยิดสุไลมาน บิน ยะหฺยา บิน อุมร์ มัคบูล อัล-อะฮฺดัล (Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 2000 : 5)

- ชัยคุวันอะหมัด อัล-พะฎอนีย์ ท่านเป็นศิษย์ของชัยคุอะหมัด บิน ไชนี คณะฮัจญ์ ชาวมะดีนะฮ์ ชัยคุฮ์สนุลลอฮ์ และชัยคุมุสฎาะฟา อะฟีฟี่ จากอียิปต์ (Ismail Che Daud, 1988 : 56)

- ชัยคุอับดุลเราะฮ์มัด บิน เจ๊ะดีน อัล-พะฎอนีย์ หรือโต๊ะเกือรามัต ปูเลาบิดัน ท่านเป็นชาวบ้านตรับ ต.จะโหนง อ.จะนะ จ.สงขลา เดินทางไปศึกษายังตะวันออกกลาง ที่เบรุษาลิม จนได้เป็นอุละมาอูสอนในมัศยิดเบรุษาลิม และเดินทางกลับมาเปิดปอเนาะที่บ้านสุหร่า ม.1 ต.ตลิ่งชัน อ.จะนะ จ.สงขลา (Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 2000 : 22,24) ปัจจุบันบรรดาทายาทได้สานต่อภารกิจของท่านคือโรงเรียนดัสดีกียะห์ ซึ่งบริหาร โดย โต๊ะครู ฮัจญ์ มุฮัมมัดนาวาบี บิน และแนะ เป็นทายาทรุ่นที่ 11 ของ ชัยคุอับดุลรอฮ์มัด อัล-พะฎอนีย์ เป็นผู้บริหาร

- ชัยคุอับดุลกอดีร์ บิน อับดุลเราะหฺมาน อัล-พะฎอนีย์ เกิดเมื่อ พ.ศ.2356/ค.ศ.1813 ในช่วงปี พ.ศ.2371-2373/ค.ศ.1828-1830 เกิดสงครามระหว่างปัตตานีกับสยาม ชัยคุอับดุลกอดีร์ บิน อับดุลเราะหฺมาน จึงต้องอพยพไปยังปูเลาแดง ตรังกานู และไปศึกษาต่อยังมทานครมังกะฮ์ ท่านศึกษาวิธีการอ่านพระมหาคัมภีร์พระมหาคำภีร์อัล-กรุอาน (กีรออะดีฮ์) และได้ทำบัยอะฮ์ (สัญญา) ฎอริฮ์ต กอดีร์ยะฮ์ นักชาบันคียะฮ์ กับชัยคุอะหมัด คอเต็บ ซัมบัส ท่านเสียชีวิตเมื่อปี พ.ศ.2441/ค.ศ.1898 (Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 2001 : 41,43)

- ชัยคุอับดุลกอดีร์ บิน อับดุลเราะหฺมิม อัล-พะฎอนีย์ เคยศึกษาที่ปอเนาะกัวลาบีอ์ เกาะฮ์ (ปากแม่น้ำปัตตานี) และไปศึกษาต่อที่มทานครมังกะฮ์กับชัยคุดาอุด บิน อับดุลลอฮ์ และศึกษากับอุละมาอูมังกะฮ์ เช่น ชัยคุมุหัมมัดซอและหุ บิน อิบรอฮีม มุฟตีซาฟีอีฮ์และชัยคุอะหมัด อัล-มรัซูกี (Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 2000 : 43,44)

- ชัยคุวันอะลี บิน ชัยคุวันอิสฮาก อัล-พะฎอนีย์ เกิดที่หมู่บ้านเปาฮุเบาะหรือพอเบาะ อ.มายอ จ.ปัตตานี เมื่อเยาว์วัยท่านเริ่มเรียนที่ปอเนาะพอเบาะ สมัยเดียวกับชัยคุดาอุด อัล-พะฎอนีย์ และชัยคุอับดุลอะซะมัด อัล-ฟาเล็มบานีย์ จากนั้นเดินทางไปศึกษาต่อที่มทานครมังกะฮ์ โดยศึกษากับชัยคุอิบรอฮีม บัรบารี อีร์รูมี อัล-ฮาฟี (Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 2000 : 52,53)

- ชัยคุอัครเราะหฺมาน บิน อับดุลมุบีน อัล-พะฎอนีย์ ชาวหมู่บ้านพอเบาะ อ.มาขอ จ.ปัตตานี ท่านได้เรียบเรียงผลงานของบิดาในปี พ.ศ.2252/ค.ศ.1709 จากนั้นก็ไปศึกษาต่อยังมหานครมักกะฮฺ โดยศึกษากับชัยคุอิบรอฮีม บิน หะซัน อัล-กูรานี อัล-มาดานี ท่านเคยสอนที่มัสยิด อัล-หะรอหม มหานครมักกะฮฺ และมัสยิดอันนะบะวีย์ ที่นครมะดีนะฮฺ (Hj.Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 1999 : 33,35)

สายสัมพันธ์ในฐานะครูและศิษย์ของเหล่าปัญญาชนปัตตานีกับปวงปราชญ์ ตะวันออกกลางส่งผลให้อุละมาอุปตานี ได้รับความรู้และประสบการณ์สำหรับถ่ายทอดวิชาการ ในมัสยิดลิหะรอหมของมหานครมักกะฮฺ นอกจากนี้ท่านเหล่านั้นยังมีผลงานการเขียนตำราทั้งภาษา อาหรับและภาษามลายูเป็นที่ยอมรับของโลกมุสลิมและโลกมลายู

3.3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างอุละมาอุปตานีกับอุละมาอุในเอเชียอาคเนย์

การกำเนิดของปัตตานีदारุสสลามโดยสุลต่านอิสมาอิล ชะฮฺ ในสมัยนี้ได้มีการ สถาปนาสถาบันปอเนาะและมีการเรียนการสอนแบบปอเนาะขึ้นครั้งแรก ปอเนาะที่มีชื่อเสียงในยุคนั้นคือ ปอเนาะกัวลาบือเกาะฮฺ, ปอเนาะกรือชะ, ปอเนาะบีนดังกูเจ, ปอเนาะซือมือลา, ปอเนาะลือแฉะฮฺ, ปอเนาะสะนอ, ปอเนาะบีนดังกายอและปอเนาะพอเบาะ เป็นต้น ถนนทุกสายจากเอเชียอาคเนย์มุ่งสู่ปัตตานีเพื่อศึกษาศาสนาอิสลามมีนักศึกษาต่างถิ่นมาศึกษาที่นี้มากมาย เช่น นักศึกษาจาก ศรีลังกา พม่า กัมพูชา เวียดนาม (จามปา) ฟิลิปปินส์ แหลมมลายู สุมาตรา(อาจะห์-ปาไซ) สุลาเวสี กะลิมันตัน บรูไน จนปัตตานีได้รับการขนานนามว่า “Cermin dan Serambi Makkah” (กระจกเงาและระเบียงแห่งมักกะฮฺ) (Mohd.Zamperi A.Malek, 1994 : 95)

อุละมาอุจากเอเชียอาคเนย์ที่เคยศึกษาในปัตตานี

1. ชัยคุมุหัมมัด อ์รชาด อัล-บัญญารีย์เจ้าของกิตาบ “ชะบีลาตมุฮฺตาดีน” เป็นชาวอินโดนีเซียเคยศึกษากับชัยคุอัครเราะหฺมาน บิน อับดุลมุบีน พอเบาะ อัล-พะฎอนีย์ (Wan Mohd.Shazhir Abdullah, 2000 : 30)
2. ชัยคุอะลี บิน ฟากิฮฺ อัล-พะฎอนีย์ มุฟตี (คะโต๊ะฮฺตุตติรรม) รัฐบาลมัมปาเวะฮฺ อินโดนีเซีย
3. ชัยคุอับลุญะลีล อัล-พะฎอนีย์ นักเผยแผ่อิสลาม เมืองเซมบัก อินโดนีเซีย

โดยซัยคอะลี บิน ฟากิฮ์ อัล-พะฎอนีย์และซัยคอุบดุลญะลีล อัล-พะฎอนีย์ มีเชื้อสายปัตตานีทั้งสองท่านได้สร้างผลงานเกี่ยวกับอิสลามในอินโดนีเซียราว พ.ศ.2290/ค.ศ.1747 (Wan Mohd.Shaghir Abdullah, 1999 : 46)

4. ซัยคอุบดุลอะซะมัด บิน ซัยคอุบดุลญะลีล อัล-ฟาเล็มบานี เจ้าของกิจการซัยรุสชาติกินและฮิดายาตุสชาติกิน เคยศึกษากับซัยคอุบดุลเราะหฺมาน บิน ซัยคอุบดุลมุบีน อัล-พะฎอนีย์ ปอนาเอะพอบาเะ (ปัจจุบันอยู่ที่ ต.กราวะ อ.มายอ จ.ปัตตานี) (Wan Mohd.Shaghir Abdullah, 2000 : 15)

5. ซัยคอุบดุลกอดีร์ บิน อับดุลมูฏเฆาะลิบ อัล-อินโดนีซีย์ อัล-มันดีลีย์ ศึกษาที่ ปอนาเอะอาซิซสถานกับตวันฆูร์ฮัจญ์ อับดุลอะซีซ บิน ฮัจญ์อับดุลวะฮาบ อดีตประธานกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี (สัมภาษณ์ ประธานฮัจญ์อับดุลวะฮาบ บิน ฮัจญ์อับดุลอะซีซ,วันที่ 6 มิถุนายน 2544).

Prince of Songkla University
Pattani Campus